БЕОГРАД, 8. МАЈ 1971. ГОДИНА XXIII Број 390 Цена 1,50 динар

КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ

ЛИСТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ПЕРСПЕКТИВЕ

ХАЏИЈИНО ИСКУШЕЊЕ

ВИЉЕМ ЏЕЈМЗ у једном свом афоризму каже: „Треба довољно брзо упалити светлост да би се могло видети како изгледа мрак". Под условом да смо оптимисти, тај већ дуго чекани потез изгледа да смо, најзад, и учинили. Драматичне тачке неспоразума, чије је даље постојање могло само да ескалира сукоб и добије још шире, националне димензије, за сада су договорно уклоњене, што би могло да буде шанса за један реалнији будући однос.

Илузорно би ипак било поверовати да смо тиме већ нашли алхемијску формулу своје „нове перспективе". Искушења ће, свакако, још бити. Помисао на њих, подсећа и на једну стару параболу.

Враћао се хаџија из Мекеа. Затекне се тако у пустињи, на врелом песку, жедан и исцрпљен — готово без икакве наде у спас. У том часу наиђе на мехур с водом али и са свињском пршутом. Стављен пред страшно искушење, не могаде одолети, већ поче да пије и једе, и кад све доврши, кад испразни мехур — стиже до оазе. Спасе себи тако хаџија живот, али изгуби душу и престаде да буде муслиман.

Да ли ћемо ми убудуће избећи судбину несрећног хаџије, па спасти себи и живот и душу, то ћемо тек видети: и до наше „обећане оазе" има још доста искушења и мука. Ајнштајн каже да у политици има више варијабила него у читавом небеском механизму кретања планета. У то смо се и ми уверили, рушећи догму о монолитизму и „једном једином правцу". Али, још се нисмо и разуверили да је тај наш механизам кретања, путем разних варијабила, могућно сачувати и без главне осовине.

Питање се може и простије поставити: ако смо се сагласили, схватајући реалност односа, да смо у стању да заједнички живимо и у разликама — шта је онда то што нас спаја, где су наше додирне тачке, која је то „главна осовина" без које би и сви појединачни механизми отказали?

Елиминишемо ли патетичну ли рику срца, дакле све оно што неки називају романтичном митоманијом и југословенским историцизмом, остаје нам „лирика" мозга. Шта бисмо онда, при чистој памети, морали сместити у ту нашу заједничку главу?

Коју год комбинацију правили, у данашњим реалним оквирима, једна не би више смела да дође у питање да не бисмо доживели судбину хаџије из Мекеа. Само један наша република представља, донекле, етничку целину, а ниједна није довољно јака да може сама опстати у овом свету мамутске технологије и глобалних интеграција. Црнохуморна, лакомислена визија би то била: заносити се илузијама самосталне егзистенције. Нама више не прети, с чиме нас још неки са закашњењем плаше, ни унитаризам ни хегемонија. Уставна реформа у коју смо већ закорачили — сасвим сигурно склања ту баријеру против равноправности. Нама сада више прети (да намерно опет употребим ту јеретичку синтагму) недостајање једној другог „унитаризма": дефинитивне убеђености и одлучности да само у југословенској заједници — социјалистичкој и самоуправној, дакако — можемо сачувати свој опстанак и спасти „своју душу" од разноразних националистичких хистерија.

Не правимо се наивнима: ми још нисмо довољно ни јасно ни чисто разграничили шта је то прогресивна, самоуправна борба за афирмацију сопствене нације, њене историје, културе, традиције, права, од националистичког дивљања. А вероватно то нисмо, јер је и „одозго" ствар била пошла наопако. Бутало се и чекало подоста. Те две „струје" се често и данас мешају, преплићу, и стварају не само конфузију него и крајњу забринутост људи: а иза тога шта? Не може се више сести готово ни у једно „комунистичко друштво" — ни тамо ни овде — а да се од анђеоске бриге за судбину своје нације не стигне зачас до сотонске приче о мржњи између Крста и Дина. Разлика је понегде једино — у количини те мржње.

Уосталом, одувек је тако и било: од анђела до ђавола само је један корак.

(Њујорк Тајмс, 16. марта 1968. поводом масакра Вијетнамаца у Сенг Мију: „Тај свирепи злочин извршили су ипак синови часног народа који се плаше бога!".)

(Наставак на 2. страни)

Драган Марковић

Па шта је разлог за пролеће (питате се) —
уместо одговора
птица
мала
велико јаје снесе

БРАНИСЛАВ ПЕТРОВИЋ

ПРОБЛЕМИ

ДРАМА ПИСЦА И КЊИГЕ

ДОМАЋА КЊИГА И ПИСАЦ ПАДАЈУ НА ЛЕСТВИЦИ ДРУШТВЕНИХ ВРЕДНОСТИ УПРКОС ЊИХОВОМ УМЕТНИЧКОМ НАПРЕТКУ

Ристо Тошовић

На дан 22. априла у Београду је одржано саветовање о издавачкој делатности у Србији, које је организовао Републички секретаријат за образовање, културу и науку. На том саветовању уводне речи дали су директор „Нолита" Сава Лазаревић (о стању у издавачкој делатности) и председник Удружења књижевника Србије Ристо Тошовић (о материјалним условима књижевног стваралаштва). Доносимо Тошовићево излагање у намери да подстакнемо систематичнију дискусију о проблемима на које ово излагање указује.

МОРАМ ОДМАХ РЕЋИ да се никад нисам посебно бавио издавачком делатношћу нити у вези с њом положајем писца и његовог дела. Повремено сам, наравно, читао или слушао о томе шта други посленици културе и књижевници мисле о књизи и њеним творцима. Међутим, радећи по сили дужности у припремању мера за побољшање материјалних услова књижевног стваралаштва, стекао сам извесну слику о томе како књига, понајвише домаћа књига и њен писац, падају на лествици друштвених вредности. Свакако, ова слика је субјективна, и рекао бих доста магловита. На жалост, као и у другим областима наше културе ни у књижевној нема озбиљних научних истраживања, иако друштвени положај наше модерне књижевности даје богат садржај за једну социологију књижевности. Такав приступ има, чини ми се, посебан разлог у чињеници да се драма књиге, дозволите ми да тако кажем, догађа на позорници нових друштвених односа. Није то ни грађански ни државно-социјалистички амбијент, иако има извесна обележја и једног и другог. Како је, дакле, реч о материји у којој сам аматер, надам се да моје успутне утиске нећете другачије ни примити него као белешке писца који размишља и о стварима у које је уплетен оног часа кад је закорачио на несигурно тле књижевности.

1.

Почећу своје белешке питањем које се тиче теме о којој сам замољен да говорим. Дакле, шта значи кад се каже: материјални услови књижевног стваралаштва?

Бојим се, ако останемо у оквирима естетичким, да на ово питање нећемо моћи да одговоримо, пошто је за оцену књижевног дела потпуно ирелевантно у каквим је условима настало и да ли је писац, док га је стварао, био гладан или не. Ирелевантно је и то да ли се тај чин стварања догодио у избу или у дворцу. Такође, као што књижевно дело може настати у свакаквим околностима, може га исто тако написати сваки човек, уколико је писмен а уз то поседује неке посебне духовне вредности. Знамо и то да су многа књижевна дела написана у тамничким ћелијама, у болесничкој постељи или у најцрњем сиромаштву, а писали су их и сакати и слепи људи. Међутим, сви су они били у извесном смислу посебни људи, а писали би, усуђујем се да то кажем. исто тако добро да су живели у нормалним приликама, само би тада можда говорили на други начин и о другим стварима. Нису, дакле, писци чувени по томе како живе него по томе шта и како пишу. За даровите људе нема таквих услова које не би учинили довољно добрим да у њима створе вредно књижевно дело.

Па ипак, нико паметан не може рећи да је писцу свеједно како живи, има ли или не кров над главом, укратко, хоће ли трошити своју снагу зарађујући свакидашњи хлеб, уместо да је троши пишући своја дела. Наравно, ако мора, он ће тако чинити, и при том ће се — ако треба да бира — понекад одрећи пре хлеба него писања. Толстој би сигурно био Толстој и да није био спахија, али су, без сумње, његова грофовска имања имала не малу улогу у његовом обимном стваралаштву. Ако ни у чему другом, помогла су му да нађе мир и време, та два услова, понекад преча у књижевном стварању и од самог хлеба. То што је спахијско поседовање било узрок његових трагичних дилема, говори више о личном поштењу великог писца, него о погодностима које му је то поседовање пружило у књижевном раду.

Можда је Толстојев пример непогодан за наше прилике, али он ми прво пада на памет, а осим тога у нашој средини не видим таквог писца који је — захваљујући имању — могао потпуно да се посвети књижевном раду. Хтео сам, износећи Толстојев пример, који је изузетан, да кажем нешто што је сасвим обично и сваком разложном човеку блиско, а ипак једино понеком доступно: да даровит човек може дати све од себе једино уколико га услови у којима живи не терају да расипа снагу у борби за голи живот. Знамо добро колико се даровитих људи просто удавило у сиромаштву, мада су, на нашу срећу, најјачи међу њима знали ту своју беду да претворе у највеће и најраскошније људско богатство.

Историја наше књижевности, на жалост, пуна је прича о томе како су се, због неразумевања средине у којој су живели, многи таленти гасили пре него што су и засијали у пуном сјају.

2.

Пошто мало зна о животу писца, наш свет о њему има романтичну слику: у очима наших људи писац је углавном или боем или човек који је захваљујући свом позиву успео у животу. Али у обема представама, он је повлашћена личност којој свак излази у сусрет и којој се све прашта. Тешко се верује, чак и кад је боем, скитница и вагабунд, да писац може бити гладан, без крова над главом и без паре у џепу. У најгорем случају, може запасти у тренутне неприлике, али ће га из њих оба-

(Наставак на 10. страни)

У ОВОМ БРОЈУ:

Ристо Тошовић: ДРАМА ПИСЦА И КЊИГЕ

Бранко Хорват: УЗРОЦИ РАЗБУКТАВАЊА НАЦИОНАЛИЗМА

Михаило Марковић: РЕШЕЊЕ ЈЕ У ДЕМОКРАТИЗАЦИЈИ

Михаило Стевановић: ПОД УДАР ЈЕ ПАО И БЕЧКИ ДОГОВОР

Мирко Рачки: ВЈЕРУЈЕМ У СЛАВЕНСКИ, ЕВРОПСКИ АЛТРУИЗАМ

ШТА СЕ НОВО ДОГАЂА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ КЊИЖЕВНОСТИМА — пишу Драшко Ређеп и Срба Игњатовић

ПОЕЗИЈА: Луј Арагон, Херберто Падиља, Густав Крклец и Милорад Павић

ПРОЗА: Елза Триоле и Бено Зупанчич

ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

Амандман Невенке Будер

„ВОЛИМ, необично волим своју домовину! Та љубав према њој везана је за цело моје детињство.

Листам албум својих фотографија. Окрећем прву страницу. На њој је слика бебе у колицима. У позадини назиру се контуре великог града. Препознала сам га. Да, то је Загреб, мој родни град. Сећам се свог последњег сусрета са њим. Познате улице, тргови, торањ Маркове цркве. Видим трг где је славно погинуо Матија Губец, борац за сељачка права. Његови идеали су тек данас остварени.

И то је део историје моје домовине.

Гледамо следећу фотографију. Ту, као једногодишња девојчица, стојим на брду одакле се пружа величанствен поглед на Крушевац, мени добро знан и драги град. Сваке године га посећујем, обилазим своју баку и деку. Добро знам готово сваку улицу. Данас је много лепши него онда када је снимљена ова фотографија. Али, остала је непромењена кула кнеза Лазара и споменик у центру града који нас подсећа на историјску Косовску битку. Легенда каже да је кнез Лазар идући на Косово прелазио Јастребац и да се на њему растао са женом Милицом. И данас на том месту стоје рушевине капеле.

Јастребац, та дивна планина у којој су нашли заштиту и одакле су полазили у борбу и храбри партизани, данас одушевљава многобројне туристе својом величином, великим бројем извора свеже воде, горостасним стаблима и меким пропланцима.

Насупрот огромном Јастрепцу, поглед ми се спушта у бескрајну равницу коју пресеца плава, вијугава Морава. Она својом водом напаја житна поља и крије тајанствене прелазе партизана.

Сад си слободна, моја домовино!

На наредној слици мог албума видим многобројне врхове планија који су као и необичне ношње карактеристични за овај град — Урошевац и за целокупну област Косова. Жене су упадљиво белог лица и до очију покривене марамама. Носе широке шарене шалваре, док мушкарци на главама имају округле беле капице.

Како си разнолика моја домовино!

Окрећем нову страницу. У позадини моје слике простире се велелепни град пресечен Вардаром. То је Скопје — главни град СР Македоније. У једном његовом делу уздижу се солитери и велике зграде модерних облика. Широки булевари, пуни зеленила дочаравају слику новог града. На другој обали Вардара су ниске, старе куће, прекривене патином времена између којих кривудају уске, калдрмисане улице. То је други део града у којем се после земљотреса, сукобљавају стара и савремена архитектура.

Страдаш, али се још дивнијом рађаш, моја домовино!

(Наставак на 2. страни)

ХАЦИЛИНО ИСКУШЕЊЕ

(Наставак са 1. стране)

Морамо, дакле, отворено рећи: ако смо као политички покрет усвојили — после многих жртава и недаћа, од 1941. и 1948. — концепт југословенске самоуправне социјалистичке заједнице (уз сва будућа уставна права и нација и република и покрајина), националистичко лабављење њеног интегритета није ништа друго до антикомунизам.

Све има своје име и ништа га не може променити.

(„Видите ли какве ћурке имамо ми у Америци?" — хвалисаво је упитао познати амерички фармер Итон Хрушчова, када га је повео по имањима у Ајови да би му показао пословну виталност својих земљака. „Не видим разлику између ћурки у САД и у мојој домовини. Ћурка је ћурка — била капиталистичка или социјалистичка!" — одговорио је Хрушчов).

У ствари, демократски процес који се сада код нас развија само је још јасније избацио на површину и поларизовао два фронта снага: самоуправну авангарду и присталице „чврсте руке", антисталинисте и сталинисте, класне интегралисте и националистичке сепаратисте, демократске анти-централисте и централистичке (федералне или републичке) етатисте. На тој „старој линији" је и суштина садашњег сукоба који траје, а тек испод његове љуске делују све друге силе.

Па и кад све то закључимо, опет можемо испасти хаџија из Мекe — који је спасао живот а изгубио душу — када бисмо поверовали да је формула перспективе једноставна. Вратили бисмо се у том случају натраг — негацији сопствених тежњи — репресивној политици која је у стању „све да реши" логиком силе, претњи, притисака и стављања иза браве.

Био би то само корак напред — два корака назад.

Нема других шанси за ову нашу „демократску земљицу" него да се и даље „свађамо", убеђујемо, споразумевамо, да се чак и не волимо онако патетично како смо то некад мислили да је могућно — али да демократски схватимо да смо ту где смо, да народе више не можемо да променимо и бирамо, и да, према томе, морамо живети заједно: максимално се договарајући шта ћемо и како ћемо.

Једино се више не можемо питати: куда ћемо? Можда бисмо и на тај начин некако „спасли живот", али бисмо сигурно „изгубили душу".

Драган Марковић

АМАНДМАН НЕВЕНКЕ БУДЕР

(Наставак са 1. стране)

Обрисе високих планина, чији се врхови прекривени снегом губе у плаветнилу неба видим на следећој слици. Поглед ми се спушта ниже све до брда на чијем се врху уздиже стари град обрастао бршљаном, баш као и онај град из бајке. Контуре тог града огледају се у језеру, по којем плове једрилице. Поред језера налазе се многобројни хотели. На полеђини слике пише „Блед".

И то је делић моје домовине!

Необична је следећа слика. Иза мале девојчице низови ниских кућа, витки минарети, на брду необични торњеви, а у даљини

У ОВОМ БРОЈУ ВИЊЕТЕ БОРБА ИСАКОВА

шума фабричких димњака. То је Тузла. Град соли, рудника и индустрије. Град који тоне због соли и живи због ње.

Богата је моја домовина.

Затворила сам албум, али су пред мојим очима наставиле да се ређају слике градова и крајева које сам посетила. Ту је Сплит — позната лука. Безброј усидрених бродова из свих крајева света, а иза њих настаје морско плаветнило, које се негде на пучини спаја са небеским сводом.

Затим Корчула. Градић са пуно камених кула које се налазе на самој обали мора. Море, њихано благим ветром путује до супротне обале, где ће се разбити о стене и претворити у белу пену. Далеко на хоризонту сунце полако залази. Жуто, наранџасто и најзад пурпурно црвено. Постаје све мање да на крају баци последњи одблесак — поздрав земљи, мору и небу.

Лепа је моја домовина.

Прилазим прозору. Видим свет лом обасјан Београд, град свих наших народа, град који сваком отвара своје срце, широко и велико, као што је то и срце моје домовине.

Места, крајеви и градови које сам посетила, само су делић моје домовине, земље у којој живе људи што вековима ратују да би сачували и одбранили слободу. Данас су слободни. Изградили су безброј градова, села, зауставили токове река, подигли нове фабрике и створили бољи живот.

Иако је мала домовина, поседује све што је лепо: море, планине, реке, руде, фабрике; поседује жита, шуме, градове, села, а изнад свега добре људе, лепе обичаје, славну прошлост, бурну историју.

То је моја домовина.

Волим, необично волим своју домовину — Југославију, ја — девојчица са фотографије у албуму, кћи Хрвата и Српкиње, ја — мала Југословенка.

Невенка Будер,
ученица VI разреда
основне школе

Овај амандман Невенке Будер, ученице VI разреда осмогодишње школе, срочен је неуко. Нема ни преамбуле ни печата. Није оверен ни на једном важном месту, није га потписало ниједно важно и овлашћено лице. Садржи само једно осећање: љубав према Југославији, дивљење њеним људима и ономе што су створили, из чега она извлачи детињасти закључак да је то њена домовина.

Уосталом, њен је амандман и закаснио. Скупштина је већ одавно верификовала амандмане за јавну дискусију.

ВАСКО ИВАНОВИЋ

Књижевници Србије о својим проблемима

Годишња скупштина Удружења књижевника Србије, одржана 25. априла, покренула је више питања него што је овај скуп, чини се, желео и могао да расправи и реши. У овом важном моменту за читаву земљу, управа Удружења је понудила нека кондиционална решења, која су дали Републички секретаријат за образовање, културу и науку и Републичка заједница културе, као што је, на пример, одлука да убудуће писци којима издавачка предузећа објаве књигу могу из посебног фонда да добију додатни износ од половине свог ауторског хонорара. У ситуацији када је то само једна палијативна мера, прилично различита од захтева писаца да за свој рад буду плаћени онако како стварно заслужују, ова одлука није изазвала одушевљење.

У другом делу скупштине било је речи о нацрту Статута Удружења књижевника Србије и предлогу за измену Статута Савеза књижевника Југославије. Иако много спремнији да расправљају о овом питању, писци Србије су, након малог сондирања терена (у коме су учињени предлози и противпредлози за удруживање писаца на националној или републичкој основи), одлучили да о томе донесу одлуку тек када се усвоје уставни амандмани. Стиче се утисак да већина књижевника нема свог става и очекује да тај став стекне када се јасније укажу контуре измена у друштвено-политичком уређењу наше земље.

Остала су, међутим, многа нерешена питања која је могла решити само скупштина књижевника Србије, као што је питање односа према Савезу књижевника Југославије, чијим радом писци ове републике нису задовољни, или питање кршења садашњих правила Удружења с обзиром на увећани број чланова управе. Чини се да се управа Удружења не сналази најбоље у датој ситуацији, иако је, нема сумње доста учинила да се што јасније и одлучније истакну материјални захтеви писаца, а ни чланство јој довољно не помаже конструктивним предлозима.

Најсветлији тренутак овогодишње скупштине било је додељивање награда Удружења књижевника Милошу Црњанском за животно дело и Јари Рибникар за роман „Јан Непомуцки", као и додељивање награде „Милан Ракић" Матији Бећковићу за књигу песама „Рече ми један чоек". Црњански и Бећковић су своје награде уложили у изградњу пруге Београд — Бар, с тим да се сума од 10.000 динара, коју је даровао Црњански, касније врати Удружењу књижевника и раздели као помоћ младим писцима.

АЛЕН ТЕЈТ

Дела Алена Тејта у Енглеској

У Енглеској су се недавно појавиле две књиге америчког књижевног критичара Алена Тејта, „Есеји из четири декаде" и „Пливачи и друге сабране песме". Енглеска публика је на тај начин у могућности да у ширим размерама упозна једну од живих легенди америчке литературе, критичара и песника чије се вишеструко учествовање у њој сматра једним од њених фундамената, једном од битних маркација њеног духа.

Критичар и есејист који је сматран хуманистом, универзалистом, конзервативцем, формалистом итд., Тејт је заједно са Клинтом Бруксом и Џоном Кроу Рансомом одредио једну посебну етапу у америчкој мисли о литератури која је значајна по супротстављању социолошким и другим „ванлитерарним" методима. Сам Тејт је покушао да формулише један естетски систем којим је поезију третирао као аутономни свет, а песника способним да унесе ред, органско јединство и јединство значења, у хаотичан ток људског искуства. Поезија је по њему супериорна према науци, јер нуди знатно комплетнију и одговорнију верзију људског искуства па тако и аутономија њене сфере не сме да буде профанисана импортом стандарда таквих дисциплина какве су социологија, политика, наука, етика и психологија. У разумевању поезије, која има сопствене законе организације, сопствену технику и традицију, они су од другоразредног значаја. Поезија мора да се студира и вреднује сходно сопственим, унутарњим стандардима.

Какве год биле теоријске квалификације његовог дела, његовог критичког мишљења, без обзира на то да ли је Тејт литературу „одсекао од тивота" или је сагледавао у њеним најделикатнијим димензијама, извесно је да је његово критичко писање једна од најбриљантнијих синтеза духа и знања, бритких критичких опсервација и сјајног стила у нашем веку, а његове књиге „Реакционарни есеји о поезији и идејама", „Језик поезије", „Јужњачка извиданица". „О границама поезије", „Мува која облеће", итд. и славни есеји „Човек од пера у модерном свету", „Садашња функција критике", „Да ли је књижевна критика могућна" итд., једна од веома значајних страница у историји критике уопште.

Енглеска критика, дабоме, наглашава те одредбе Тејтовог критичког мишљења и писања, а посебно се бави његовим ставом да „комуникација која није у истим мах и заједништво није комплетна; ми се служимо комуникацијом и ми учествујемо у заједници". Између његових стихова и критичких текстова, енглески критичари утврђују веома чврсту везу: иза централних тема његових есеја лежи један историјски корелатив који је значајан у песмама. Реч је о замирању и пропадању Југа, о нестајању извесних вредности услед продора „нове", меркантилно-демократске етике Јенкија. У питању је, разуме се, нешто више но пропадање Јужних држава, у питању је пропадање једног стања духа и система веровања.

Студенти и филм

Од 28. до 30. априла, у организацији Академског кино клуба, у Београду је одржан Други међународни фестивал студентског аматерског филма, који ће постати традиционална смотра, тако да ће главни град Југославије добити још један фестивал који му може служити на част.

Као што је увек случај са смотрама на којима се приказује велики број филмова, међу њима се нађе и доста лоших или бар недоречених остварења, поготову ако је реч о делима врло младих стваралаца. Међутим, кад се погледају филмови које је жири (у саставу: Антонио Видо, Жика Богдановић, Влатко Гилић, Драган М. Јеремић и Душан Стојановић као председник) наградио, стиче се утисак да је на овом фестивалу било доста филмова на прилично високом професионалном, а и уметничком нивоу. То се, наравно, најпре односи на аргентински документарни филм „Луис Гарсија" Нестора Лесковича, који је добио „Grand prix", али и на награђене филмове у све три категорије (експериментални, документарни и играни филм).

Занимљиво је, међутим, да је на овом фестивалу било мало филмова који су обрађивали специфичне студентске проблеме и ангажовали се за битније промене у друштву. Може се, међутим, претпоставити да је овога пута, због малих материјалних средстава, било тешко добити већи број значајнијих филмова из читавог света. Али, и овакав какав је, овај фестивал, који је, у ствари, организовала мала група младих филмских ентузијаста (Ивко Р. Шешић, Никола Бурић, Јелена Бокић, Миша Аврамовић и Миодраг Јањић), у потпуности је испунио своју улогу и оправдао очекивања љубитеља филмске уметности.

Главе, лица и медитације Алексеја Јавленског

Поводом књиге Клеменса Вајлера (Clemens Weiler: »Alexej Jawlensky — Köpfe, Gesichte, Meditationen«), Рене Дромерт пише у листу „Zeit" да она у својој симболичној једностраности није оријентисана само на једног једног уметника Алексеја Јавленског, него и на једну једину тему, један једини сиже, које би неадекватно било означити само са „главе". Клеменс је директор музеја у Висбадену, а тиме уједно и чувар највеће Јавленски—колекције у једној јавној институцији, па је као такав у својој књизи са сигурношћу и тачношћу одредио три ступња (главе, лица, медитације).

Рус Јавленски, рођен је 1864. у Торшоку, Тверској губернији. Најпре официр, затим сликар, на станио се 1896. у Минхену, где је био саоснивач „Нове заједнице уметника". Преселио се 1921. у Висбаден, где 1924. оснива с Фајнингером, Кандинским и Клеом удружење „Четворица плавих" (плави — зато што је плава боја важила као духовна). 1933. године му забрањују излагање (четири године касније му 72 слике у немачком музеју плене као „изопачене"). Умире 1941. већ годинама парализован, у главном граду покрајине Хесен. Тамо је сахрањен поред руске цркве.

У боји изванредно репродуковања дела уметника, који у царистичкој Русији није нашао задовољавајућу духовну климу, а кога социјалистичка Русија досад није прихватила, више су него интересантна из два разлога: као појединачна дела (не увек), а много више као интегрални делови једног низа, у коме се могу сагледати тенденција, њен ток и развој.

У делу Јавленскога могу се разликовати три фазе: ране главе настале пре првог светског рата, оријентисане на ван Гога, Сезана, Гогена и фовисте (Матис); „конструктивна лица" двадесетих година, која имају тенденцију ка шаблонском и „мистичке медитације", пре свега из каснијег доба, када је Јавленски кичицу могао да покреће још само под најгрознијим боловима. „Моје главе морају, као и вино, да одлеже и сазру, а тад ће боље пријати, а и боље ће се разумети" — рекао је о својим делима сам Алексеј Јавленски. (А. Б. П.)

У АЛЕЈИ ВЕЛИКАНА

АНКЕТА „КЊИЖЕВНИХ НОВИНА“

ШТА СЕ НОВО ДОГАЂА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ КЊИЖЕВНОСТИМА (III)

ДИСПЕРЗИВНА СВЕТЛОСТ МЛАДОСТИ

ПОУЗДАНО ВИДИМ да су данас у нашој књижевности живо и, рекао бих, некако нервозно присутни многобројни, никад до данас тако разноврсни и — често — контроверзно постављени таленти неколиких књижевних генерација. Нема више једног таласа који би био кадар да у једном налету, још на старту, преплави сва интересовања, сва формална и суштинска одређења књижевних остварења. Није, на пример, данас у моди естрадна поезија, нити пак херметизам једног чврсто замандаљеног песничког језика, нити стварносно, документом и податком живе стварности потврђено искуство, нити језичка авантура још једног пасијанса надреалистичког полуаутоматског бележења. Али су, у исти мах, у моди, у току и естрадни експерименти који тако орно воле да се доказују на митинзима, песничким фестивалима и препуним дворанама, и херметизам напора оних песника који маре за будућност, за суштину саму, не за јефтину кореспонденцију савременика и сустанара, и стварностни, тако често горки критицизам бескрајних списатељских репортажних кола која, спремно, такорећи на сваком кораку, ослушкују шта се то збива и шта се то решава на многобројним теренима ових наших свакојаких стварности, и полуаутоматизам оних који, у првом залету, мимо свих класичних узора, хрле у авантуру надреалистичког поступка као у ташмајданску воду. Све је у моди, и све изгледа тек малочас откривено. Уместо помодног замора и благе исцрпености, који су овладали били пре неколико година нашом литературом, један нов занос и један нов утисак о актуелности наишли су да, очевидно, још веома дуго трају на страницама наше литературе.

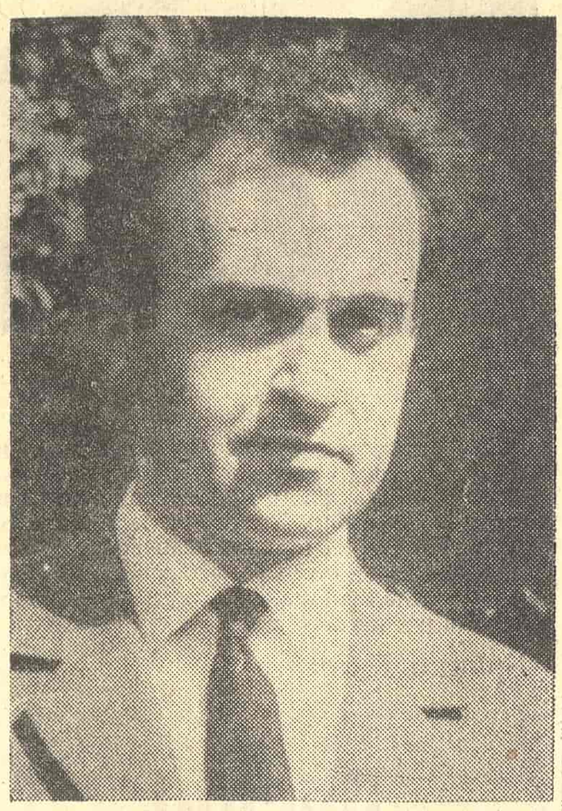

ДРАШКО РЕЂЕП

Нема данас једне тачке у којој би се, све у једном даху, преплитали и укрштали и наново стицали сви и свакојаки наши млади таленти. Они су, одиста, тако различити, тако дивергентни, тако самостално постављени. Уместо колективног ослобађања од стега које су им, може бити, биле наметнуте споља, од генерација које су претходиле, и које су одходиле у правцу једног друкчијег, још безмало класичног мира, данас у нашој литератури постоји колективни напор — али једино у испитивању различитих непознатих простора, управо у опсегу постојећих, издељених и, некад се чинило, одвећ раздробљених, одвећ микроартикулисаних деоница певања и мишљења. Некад је био доминантан утисак да је све познато и све, такође, речено и изречено. Сад је, веома прегнантно на снази уверење да се све говори као први пут, без тог погубног, злог памћења које исторично настоји да прикаже и докаже нашу мисао, наш инстинкт, нашу тајну рођења. Некад се истрајавало на трувају који је, рано прихваћен, био и остао доминантан за схватање и разумевање једног књижевног поступка. Сад се, са разлозима, цитира Паскал: „Толико се овој злоћи од пожуде свиђа да чини сасвим супротно од онога што се од нас очекује а да нам при том не пружа задовољство, тај новац за који дајемо све што се од нас жели.“ Некад се инсистирало на заједничком именитељу генерације која, такорећи, још и није показала шта уме и камо стреми. Сад се, и у истој генерацији, далеко орније, далеко усрдније и далеко тоталније исказује пре свега та велика, тако дивергентна помисао одласка, па свакако и одласка од свог властитог проналаска, који траје на почетку и крају стваралачког чина. Некад... Сад...

Питање које нас поставља, то није само слика, то није једино тренутак најновије књиге Борислава Радовића „Описи, гесла“, већ у исти мах симптоматично преважно откровење стваралаца који су, отпрве, прихватили трагалачки, критички путоказ, као своју једину судбину. То *питање које нас поставља* у орбиту човечности, у жижу радозналости над свакојаким футурима времена које траје. То питање које, у Главуртићевој давној песми, кореспондира са осипањем, са смрћу, са одласком из свега што је било бивше, непријатељски окренуто спонтаности човека, тој првобитној, јединој застави његове крви:

Остајемо наги, наги без меса,
остајемо и без костију
Осипаће се полако Ваша Висости

Хроничар наше књижевности никада, очевидно, није био у већој и запаженијој мери у ситуацији да га, већ колико сутра, у сваком његовом класификаторском захвату, бурно и дефинитивно демантује неки од стваралаца који мисле своју мисао и који, попут Данила Виторовића, недавно публикованог у Машићевом издању, не само у пет стотина примерака, него безмало у читавом бурном свом сновиђењу, имају наде за заковрцане рукописе својих сановитих, новалисовских искустава. Читали сте већ ту вансеријску књигу Виторовићеву која се зове „Ангелос“, али која, у исти мах настоји да прозове многобројне наше безличности, многобројне наше нафризиране, конвенционалне, трезвене, будне лаже и паралаже једног сивог и уштогљеног света? Читали сте? Биће вам, уверен сам у то, без сумње сасвим једноставно прихватити како је свако решење, како је сваки приступ тек опасно корачање по ивици смисла, али и по ивици понора који, одиста паскаловски, пуцају на свим странама, непознати нам, и ми непознати у њима, свакојаким и разнобојним. Нека од стремљења, нека од битних двоумљења наше савремене књижевности, тако је то јасно, исказују се управо тако, у апокрифним, такорећи гериласким, ни од кога особито прихваћеним издањима, у часописима који живе тек колико траје оно првобитно, подстрекачко одушевљење за њих, у неким далеким, маленим градовима из којих се не излази никамо, сем у своју властиту негацију, у тај жестоки критицизам који је јачи од сваке вере и који надахњује те младе таленте да помоле, да покажу свој глас, као своју једину одступницу у овом свету који не мари много за наше симболе, али ни за наше стрепње. Може бити да акценат, онај битни, типични, један једини акценат нашег савременог књижевног тренутка, ваља потражити управо у тим нечитаним, често нечитаним и априорно занемариваним и одбациваним рукописима приватних и полуприватних, али свагда одушевљених издања, намењених тек неколицини пријатеља и оних који, још, умеју да се одушеве. Ван сваке је сумње, међутим, да се то *ново* у нашој књижевности не исказује једним, рецимо генерацијским, унапред утврђеним знаком, па свакако ни програмом или пак неким манифестним, декларативним стегом. То *ново* се исказује — пре свега — у огромној дивергентности, у сабласној множини свакојаких наших младих талената који, дакако, далеко орније и чујније говоре *не* сивој шуми глупости и празнорекој визији јасноће, него ико пре њих, ико после њих.

И као у песми Борислава Радовића, они и над својим сопственим текстом не чезну толико за поновљеном истином црних ствари, већ пре свега за *обистињењем*, као комплетном, сложеном, мозаичном визијом критичког, јер стваралачког духа. Није патетично, већ тачно да то *ново* остаје као могућност, пре свега оних који долазе и који су — немојмо се заваравати генерацијским себичним одредбама о обећањима, — већ увелико међу нама, према нама и нашим тако често наивно школски прокламованим програмима. Та велика, непрегледна светлост младости и њених талената, за мене је најбитнији феномен новога у нашој књижевности. Нити им још довољно добро знамо сва имена, нити их прихватамо без предрасуда, нити смо спремни да њихове емисије чујемо без остатака. Несумњиво, на нашу властиту штету.

Драшко Ређеп

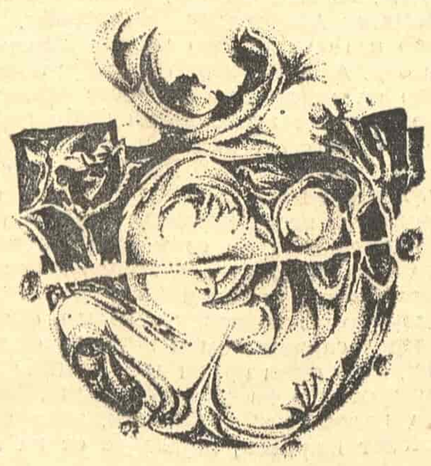

Густав Крклец

Прољетни хепиенд

Душану Радовићу

Душане, хајде да свршимо чарку.
Доста је било суморних сонета.
Гле, Зелен Јурај ливадама шета,
а лахор с мора љуља нашу барку.

Откриј још коју чаролију свијета,
безболни чемер или ведру варку,
и нека јаглац из твог гаја цвјета
и у мом малом, загорском шумарку.

Крчимо стари пут и нову стазу,
узалуд тражећ дјетињства оазу,
јер за нас само један закон важи:
Пиј, пјевај, сањај, скитај се и тражи.

А што се тиче срока или риме:
нит' зиме за ме, нити за те — зиме!

(Алèјкум селам, стари побратиме!)

СРПСКА ЛИТЕРАТУРА И „НОВА ТЕКСТУАЛНОСТ“

ПОЗИЦИЈА савремене српске литературе углавном је повољна. Успостављен је континуитет са најранијим изворима, односно са оном спиритуалном линијом која је највише допринела раној реторичкој и интелектуалној оперативности нашег језика. Нове процене остварења са ширим књижевним значајем из тог времена дају нашој литератури не само значајну историјску димензију, већ указују на традицију метафизичког мишљења какву имају само богате литературе.

С друге стране, удео модерних литерарних тековина у новим токовима и остварењима наше литературе сведочи да су плодови њеног живог духа у нивоу модерне свести и интелекта. Слобода актуелизовања и испитивања различитих идеја и схватања такође је знатна. Много је значајнија, међутим, унутарња слобода, она коју стваралац сами себи дају, остварују властитим духом. Та слобода је битна залога креације. Њено присуство опажамо у остварењима која су се последњих година наметала својом вредношћу.

Значајна је и разноликост литерарних планова. Захваљујући њој омогућено је упоредно егзистирање дела са различитим, па и супротстављеним хабитусима, без чега је инспиративно—креативна атмосфера за настанак значајне литературе незамислива.

Будући да су лексички процеси један од најпоузданијих показатеља онога што се унутар литературе догађа, ваља нам да се задржимо и на њима. — Можемо констатовати да је интелектуално—изражајна оперативност нашег језика у сталном порасту, те да бележи највишу тачку свог досадашњег развоја. Њено увећавање условљено је потребама модерне свести и сазнања света које су један шири, незаустављиви процес. Он се такође огледа у развоју терминологија, у преношењу речи из посебних, па и стручних говора у општи говорни језик. Језик литературе захваћен је и лексичким процесом светских димензија који има за последицу „сеобе“ и „одомаћивање“ речи из једних језика у другим језицима. Насупрот овом процесу, који се одвија по општим законитостима језика, процес актуализације старих, заборављених или архаичних речи одвија се првенствено из естетичких потреба. Ту је реч о извесној свесној и промишљеној селекцији, о надахњивању на старим изворима, чиме се не остварује само жељена атмосфера унутар извесног дела, већ се таквим лексичким амалгамима може постићи рефлектовање појава из језика као целине у језику којим је остварено одређено дело. Рефлекси ове врсте имају естетичку функцију а воде и извесном учвршћивању и укрупњавању израза, чиме језик добија у потпуности а дело у пустини значења и целовитости порука. Захваљујући овим процесима увећавају се могућности избора унутар језика, нараста његова креативна моћ.

Употреба жаргона, дијалектизама и других специфичности, преузетих из говора који се доскора нису сматрали достојним стваралачке већ првенствено научне пажње, указује на то да нова креативност разбија класичне литерарне чауре. Освајајући непознато, литература се богати сокovима говора са посебним одликама и неправилностима које образују властите системе. Најзад, употреба различитих примеса аргоа, непресушног врела померених значења и јаких колорита, управо је знак да се нова литература у свом походу обрачунава са сваковрсним табуима, почев од тематских, па до језичких и обликовних, насталих унутар ње саме. Ово разбијање конвенција, и истовремено, окретање централним питањима духа и времена показује да се наша литература, захваћена једним светским литерарним процесом, упутила ка измени своје позиције и принципа. Констатације попут ове звуче

Испитивања и схватања литературе у све већој мери почивају на тексту, као и нови литерарни концепти, те се и у нашој литератури може говорити о рађању нове текстуалности, схваћене истовремено као један стваралачки и један теоријски концепт. Ово свођење, само у извесном радном и артистичком смислу, de facto је смело отварање литературе, покренуто изнутра, против властитих конвенција и против свих конвенција које су се стекле око литературе и око духа. Нова текстуалност је залога интимне револуције литерарне писмености. Писање, схваћено кроз текст, доживљава унутарњу радикализацију. Бивају превазиђене традиционалне омеђености родова, њихових начела и начина остваривања. Литература постаје пријемчива за најразличитија сазнања и искуства — постаје динамичнија у самоуобличавању и радикалнија у уобличавању властитих истина. Преображајност литературе, нарочито те у настајању, о којој је овде реч, јесте једна од њених имманенција.

Поменути преображаји ублажују границе између стриктно креативног и стриктно аналитичког нивоа исказивања. Аналитичка својства и критичка позиција, како је већ речено, постају општа литерарна потреба. Улога критичара и аналитика, сходно томе, стиче другачији значај од досадашњег. Литерарно искуство се не може стећи побожним читањем постојеће литературе. То исто важи за аналитику која се узда искључиво у своју критичку позицију, али која је лишена креативних моћи. Нова аналитика не само да учествује у доградњи књижевних остварења и процеса већ је, својом бити и исходишним резултатима, неотуђиви део процеса настајања савремене литературе. Та аналитика равноправно учествује у поменутој радикализацији литературе и литерарне свести.

Ово мало разматрање неких аспеката савремене литературе, њених процеса и прилика у којима она настаје, указује на активизам њеног духа и одређује њену

СРБА ИГЊАТОВИЋ

битну позицију у склопу савремене уметности, њених медија и значења те уметности уопште. Знатан број дела, насталих последњих година, која имају различите естетичко—артистичке ефекте и резултате, али унутар којих се опажа недовољна свест о овим крупним захтевима савремене литературе, реализовала су се као дела по страни. Она учествују у обрасовању општег нивоа литерарне писмености, али остају изван битних процеса о којима смо говорили, те је њихов ефекат — и изван тренутних процена — знатно мањи но што је то случај са делима већма истраживачки настројеним која учествују у формирању нове текстуалности. Код ових

Више пута се констатовало да је српска литература патила од извесних заостајања за светским духовним процесима и исто тако често су побијане такве констатације. Јер, ми смо такође умели да сређено и веома брзо надокнађујемо заостајања, онако како је то нама одговарало, у складу са нашом духовном климом и стваралачким потребама. Непотпуност те врсте указује се, дакле, као нешто плодоносно. Отуда се о потпуности у литератури може говорити само условно и у оквирима извесних специјализованих разматрања. Бивајући непотпуна у подстицајном смислу, наша литература је одувек имала климу која је пре погодовала појави стваралаца са обухватним визијама, а много мање укрупњавању и одржавању једног општег нивоа. Андрићево дело представља унутар наше литературе замену за читаву етапу коју, иначе, нисмо имали а која се може поредити, рецимо, са етапом од Балзака до Флобера у француској књижевности. Но, напоредо са Андрићем стоји и један Црњански, фигура аутентично наша и непоновљива, један од највећих писаца српског језика уопште, израстао по властитој дија-

(Наставак на 8. страни)

Срба Игњатовић

ЗОРАН М. ЈОВАНОВИЋ

КРИТИКА

Сан о телу

Зоран М. Јовановић: „ПОД ЗНАКОМ ЗОРИЈАНЕ“, „Свјетлост“, Сарајево, 1970.

СВАКО ЧУДО за три дана. По свој прилици, огољени секс иде у ред оваквих, ефемерних, опсенарских „чудеса”. Истина, слике голотиње још увек су неопходне у реклами свакојаке робе, али реклама већ постаје потребна и самим тим сликама: порнографија данас опчињава и зачуђује, углавном, само забезекнуте паланчане и успаљене примитивце. Дакле, „нерв” проблема није у голом сексу, него у човековом односу према њему. Јовановићев поетски свет изгледа, такође, центриран у том односу који осмишљава песникову реч.

Одређујући свој однос према еросу, песник потврђује телесност вољеног бића. У том потврђивању, његова љубав разара веру, интонирајући еротичну песму као „богохулну” псовку: „Мајку вам вашу богови” („Поновна молитва”). Но, под импулсом љубавне жудње, или пожуде, иста афирмација прелази у сакрализацију женине пути, заправо у „снове о њеном светом телу”, и баш та сакрализација наводи људе да своју безбожну псовку замене богобојазном молбом: „Ништа нам више сем ње не треба — бићемо послушни — ако нам молитву услишите”, обећавају они боговима. Према томе, чак и кад афирмише „грешну” путеност, еротика може бити нож са две оштрице.

Међутим, у садашњем рату за љубав, њена оштрица погађа правог противника: старинску спиритуализацију полности, а још више — савремену механизацију ероса.

Ако ослободилачка потврда телесности чини смисао Јовановићеве љубавне поезије, тај смисао добија облик у свом контрасту, наиме — у једној особеној и лепршавој маштовитости која прелеће читаво растојање од архајске симболике до модерне метафоре. У Јовановићевој имагинацији, женино еротичко биће бива идентификовано са најопречнијим космичким елементима, веома често — са водом, али и са каменом („Камен је твоје тело”). У песниковој машти, у транспонованим и сублимисаним облицима одсликава се женско тело; у исти мах, обратно, ово тело се указује као пројекција те исте маште: „Коња на небу цртам луком твога тела”. Сневаном телу одговара отеловљени сан. Својим маштовитим обликом, песникова потврда телесности негира натуралистичку чулност порнографије, која се најрадије користи фотографијом (уколико не прибегава стрип-тизу).

Између такве маштовитости и телесности пружа се песниково казивање као неко сазвежђе речи, као неки Млечни пут у коме је вољено биће поистовећено са именом оно га који воли, тачније — са песниковим властитим именом. Путем оваквог поистовећења, бића се узајамно поседују: „Цар сам твога тела — у коме расте тајна јабуке живота — а ти си царица — мог недозрелог бекства у детињство”. Подразумевајући узвраћање љубави, баш ова узајамност поседовања укида само поседовање које је свој срамни жиг утиснуло традиционалном браку, не мање него проституцији. Иначе, у сазвежђу Јовановићевих вербалних слика доминира слика звезде, присутна у насловима целих циклуса („Прва звезда Зоријане”, „Запис звездочитача”, и тако даље). Најзад, она се стапа са другом, исто тако фреквентном представом — са представом о води (циклус „Звезда на дну воде”). Ово стапање изгледа природно и адекватно значењу сједињених представа, јер су оне, обе, одвајкада биле симболички еквиваленти женствености.

Песникове еротичке представе имају одређену историјску импликацију и генезу, будући да је љубав бар исто толико једна културна тековина колико и природна појава. Управо током историје, љубав је доспела у делту профанисања и мистификовања. Она је данас профанисана сексуалном „револуцијом” која злоупотребљава и ушкопљује човекову реакцију на индустријско-технолошки преврат, односно — његову тежњу да се од притиска хладног и отуђеног метала склони у топлину женског меса. Са своје стране, поезија би имала да буде реакција на такву злоупотребу која отуђено тело заодева привидом присности, то јест комерцијализованом голотињом.

Она би значила иницијативу за разотуђење оскрнављене, обезвређене телесности; стога песник и каже вољеној жени: „Верујем у твоје тело”. У својству те иницијативе, у отпору против сексуалне „револуције”, поезија проглашава еманципацију љубави, да би љубав бар умрла у слободи, ако у њој не може да егзистира: „...Птица кавез ломи — али не излеће — умире тако слободна”.

Ова еманципација није неко хармонично саживљавање, већ једно драматично сједињавање у којем трошна телесност бића другује са хераклитовским огњем бивања: „Лутка од сламе — са душом од ватре”.

Еротика је сушта дијалектика. Зато је њена противречна многосмисленост неисцрпна, а ту многосмисленост песник ипак хоће да исцрпи својим многоликим изразом чије метаморфозе у Јовановићевом певању образују неку врсту лепезе од симболичног знака до реалистичког снимка. Као да је посустао у покушајима да телесну тајну жене докучи симболичким сликама реке, камена, птице, дуге и звезде, песник најпосле констатује да је она „само жена” („Летопис четврти”). Дакле: ни чиста anima ни гола vagina, него жена. Наведена констатација оставља утисак да се песник решио да мачку назове мачком. Она је подједнако страна „јесењинским” јецајима бубуљичавих шипараца, као и питигрилијевском кикоту старкеља.

Па ипак, чак и у њој — у њеном контексту — титра пламен оне лаке и трепераве имагинације што по зиду песникове речи шара силуете налик на пастелне слике и дечје цртеже. Својом игром, ове чудесне силуете разигравају вербални „зид” по којем плешу. Једном покренут, он постаје покретач: нацртаним ногама тркачица „потребна је само једна једина реч — па да то згурено тело — одбаце до циља”. Отуда, вербални израз Јовановићеве маштовитости производи сугестивну импресију нечег телесног.

Насупрот ефемерним и шарлатанским „чудесима” порнографског шунда, таква импресија делује као мало, али трајно и не патворено чудо Јовановићеве поезије, која себи пробија пролаз ван утабане путање љубавног песништва, а донекле и над њом.

Радојица Таутовић

Опоре истине рата

Вељко Ковачевић: „ВРТЛОГ“, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1970.

ПРАВА приповедачка афирмација Вељка Ковачевића долази истовремено када се појавио и његов роман „Капелски кресови”, да би потпуније била потврђена „Младом шумом”.

Сада се овај писац пред читаоцем појављује са збирком приповедака „Вртлог”. Није потребно да се посебно истиче чињеница да за писца који је по читавој својој вокацији у подручју масивног блока прозе какав је роман, свака приповетка представља ново искушење. А ту, сигурно, критичност писца према самом себи није увек довољан разлог за имунизирање од тривијалности, падова, сентимента, невештог вођења тока радње, још мање за непотпуна сажимања појавног у суштину људске поруке. Нарочито за Вељка Ковачевића за кога је — ако тако може да се каже — несумњиво највећи и заслужени комплимент то што није један од оних који „уме” већ од оних који прича, који мора да прича, некад и епски широко, и да записује своју причу, често и углавном дистанциран од самоконтрола које се односе на експозицију, на развојни део и на финале приповетке као једноделне али у захтевима не мање сложене прозне сонате.

И, он прича спонтано, истинито, баш као што је и сам живот људи у рату, на крају крајева, био неартифицијелан, опор, од својих и туђих крви тмаст, увек у амплитудама неуроза, жеђи, освета и безнађа, остварен као лични пораз, реализација дивље воље или победа. Из ових премиса, из овог субјективно императивног казивања Вељка Ковачевића, у врутак спонтаности уливају се предности и недостаци његове прозе. Недостаци — садржани у томе што ће, додуше веома ретко али уочљиво, овај писац да употреби клишетирани израз, конвенционално лексичко решење и предности у људском, неконвенционалном, надахнутом саопштавању своје уметничко-етичке поруке.

Таква, ова проза са разлогом би могла да се назове — непретенциозном. Она је таква зато што је њен аутор очигледно неоптерећен литерарним, чак, рекли бисмо књишким асоцијацијама. И ово се посебно осећа у приповеткама „Повратак”, „Пијаниста”, „Молитва ватри”, тим прозним поемама судара човека у рату са облицима једног заборављеног живљења, или, још тачније, тог човека у интегралности живљења које, то је очигледно из ове прозе, креира неспоразуме и разрешења људских драма у континуитетима најопорнијих истина.

За Ковачевића би могло да се каже да је у истину расан приповедач, писац који може да се дорекне и да води ритам приповетке до њеног логичког краја, да „извуче” њен сведени лук до истините људске поруке, до скоро романтичног споја људске субјективности са немилим факторима свакодневице. Да је такву своју прозу систематски пречистио од лексике која је клишетирано сведочанство са ивица општег, што се на махове може да уочи, он би оваквом концентрацијом сва како више добио. Уосталом, независно од тога што је ова књига сведочанство његове моћи да се огледа у приповеци која му није постављала мање сложене задатке од обимнијих проза.

Бранко Пеић

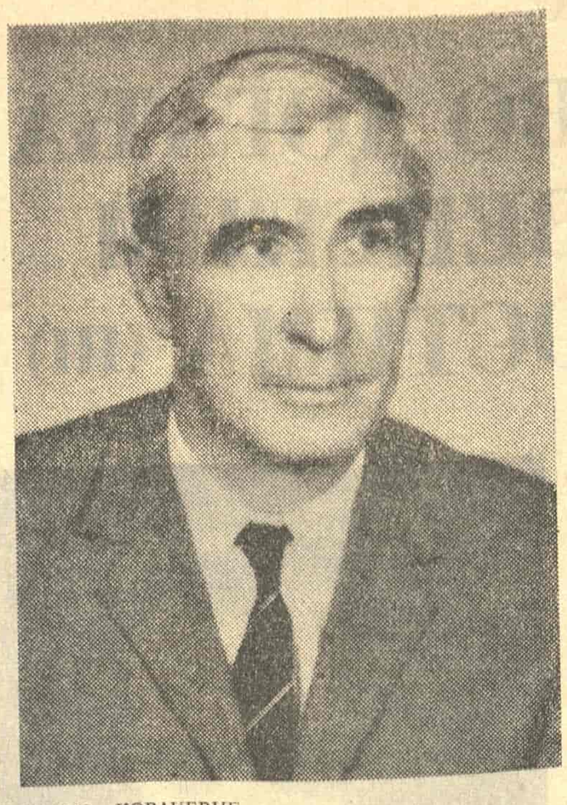

ВЕЉКО КОВАЧЕВИЋ

Песник изван моде

Светозар Пилетић: „ОБАЛЕ“, „Графички завод“, Титоград, 1970.

ЧАК И ЛЕТИМИЧАН поглед на тематски круг поезије црногорског песника Светозара Пилетића, показаће нам да се овај песник већ петнаест година у битноме није променио. Остао је и даље ван моде и ужег, националног укуса, опевајући у ствари оно што спада у такозвани „вечни” репертоар поезије: родно место, небески азур, месечину, чежњу за женом, лични бол због пролазности, неизвесност путева којима се као песник и као човек запутио. У сваковрсном епском ојкању и фетишизацији традиционалне романтике, којом се у последње време навелико баве песници његове генерације, Пилетићева поезија заснива се на посве супротним координатама, представљајући неку врсту рехабилитације лирског фрагмента и његовог права на егзистенцију.

Неки други песник, ташт на модерне семантичке облике, у којима се често због претераног експериментисања туби спонтаност креације, пазавидео би Пилетићу на спонтаности исказа и на очуваном, „чистом” и импресивном осећању. Заиста, овде, у овој књизи, од почетка до краја, ни на једном месту песник не „употребљава” осећање које већ није дуто и дуго ношено, проживљено, одболовано и „припремљено за поезију”. Штета је, међутим, што Пилетић нема комплекснију културу песничког мишљења која би му омогућила да извуче максимум од тог свог „чистог” и „правог” осећања. Овако се стиче утисак да је то поезија коју пред читаоцем репрезентује фрагментарност и да је песников ум био лењ управо у тренуцима када је фрагменте требало расплamсати и довести до трансценденције. Ово се односи и на песму „ Како ћу ја” сачињену од два потпуно контрадикторна дела. У првом Пилетић ламентира над својим прохујалим годинама, служећи се оригиналним метафорама и доносећи алегоричан закључак себи за утеху. Остатак песме посве је излишан, одудара од целине и компромитује једам суптилни, метафорични ламент којим се песник у првом делу послужио да би нам саопштио тему која, истина, није нова и која је „вечна”, али о којој је оригинално певао. Но, не само у овој, него и у осталим песмама, Пилетић оставља фрагмент „неисцрпљеним” и отвореним. Нама се ипак чини да поезија животних фрагмената, или фрагмената живота, којом се овај песник већ дуже времена бави, мора бити заокружена и целовита, јер се, иначе, дешава, што је и стварност ове књиге, да фрагмент пати од фрагментарности, а то је парадокс своје врсте и то треба песнику да буде упозорење за даљи рад.

Извесна изолованост од савремених књижевних покрета и идејно-естетских амбиција, довела је Пилетића у изолованост и од једног ширег и комплекснијег тематског „инвентарисања” стварности која се налази у чежњи и компетенцији поезије. То се десило и, такође црногорском, песнику Александру Ивановићу, који је, као и Пилетић, био песник лирског фрагмента. Али, Ивановић је своју поезију спасао од маниризма те врсте продубљујући до крајњих консеквенци своју рефлексију и дајући свом лирском фрагменту изглед (елегичне) целине. Пилетић, напротив, у дух своје поезије уноси елементе некаквог чудног и недефинисаног рационализма, који дозвољава да се у једној истој песми од двадесетак редака појави и песник који престрашен пролазношћу плаче горко и безумно и над-песник, хладан и смирен, помирен са животом и његовом ефемерношћу, који оном првом даје лекције и учи га мудрости живљења. (У песми „Катарке од од кедровине” над-песник, нека врста Хесеовог Нарциса, појављује се на крају да поучи: „Ослони се, чврсто се ослони, /а страх од бродолома/ остави онима /чије су катарке/ крхке и ломљиве, /наше су катарке од кедровине!”). Ова врста мудрости претворила се у манир који поезији „Обала” одузима драж спонтане егзистенцијалне манифестације. Ако је Пилетић сматрао да треба да се бави дефинисањем животног искуства, онда је требало и другачије да се представи, али би то већ било негација целокупног његовог песништва.

Нема сумње, међутим, да су „Обале” специфична књига, али не само у оквирима црногорске књижевне ситуације, него и специфична по садржају, по лирској мотивисаности која одудара од мотивисаности што све више бива израз моде, а све мање израз проживљеног осећања.

Јездимир Раденовић

На спасоносној вртешци хумора

Енвер Мехмедбашић: „ВРТЕШКА“, „Свјетлост“, Сарајево, 1971.

ШЕСТОАПРИЛСКА НАГРАДА града Сарајева, која је припала младом писцу Енверу Мехмедбашићу за књигу хумористички „Вртешка” само је један од података о апсурдности времена у коме живимо. Уместо да своје сатиричаре држи у затворима, држава почиње да их награђује! Није због тога нимало чудно што данас имамо гомилу дворских сатиричара, што наравно, није случај са Енвером Мехмедбашићем, али је веома чест случај са многим сатиричарима, који постају у толикој мери размажени, да оштрицу свога духа тупе искључиво за столовима политичких моћника, који их употребљавају обично као десерт.

Енвер Мехмедбашић припада оној фамилији писаца, која има тај незахвални посао да се попут тркача на дуге пруге, без икаквог изгледа на победу, троши на дневним страницама издања. Марк Твен, О'Хенри, Ринг Ларднер, Џемс Требер у Америци, Зошченко, Ильф и Петров у Русији и многи други писци присиљени да пишу из недеље у недељу, по новинама, покушавали су да из гомила исписане хартије извуку мале драгоцености, готово не верујући својим изузетним способностима, окружени презрењем кабинетских писаца и узвишених духова. На крају живота, из њих су остале књиге, које нас запањују. Требало је издржати ту мртву трку. Избећи опасностима новинске дроге и ауто—цензуре. Сачувати довољно ведрине и довољно скромности да се стварима које излазе из писаће машине не прида исувише велики значај. Све то и још много тога.

Ову сурову новинарску школу, која уништава многе осетљиве духове, Мехмедбашић је почео да изучава такорећи још од малих ногу. Савладавши макијавелизам журналистичког позива, он је и поред уредника, цензура, политичких тренутака и осталог, успео да протури прегршти бриљантних хумористички које сведоче о једном запањујуће ведром духу.

Овај млади Херцеговац, носи у свом хумору типичну медитеранску ноту. Херцеговачко лукавство, које жаоку уме да сакрије веселом формом, шеретлук тако својствен сточанима, који данима дремају на сунцу испред једине кафеџинице на тргу, не пропуштајући да изоговарају све што им уђе у видно поље — од паса до луксузних путника у колима, власти, пореза и времена, и да касније, прилегну после ручка не узнемиривши нимало своју личност — све је то урођена својина Мехмедбашића, нешто што се не може стећи, већ са чим се рађа.

Уосталом, Херцеговини и не остаје ништа друго сем прављења вицева на свој рачун. Бескрајно много времена, сунчана опуштеност и ничег сувишног што би заокупило пажњу, сем ближњих — то је одличан предуслов за хумор.

У хумористичким штампаним у облику „Вртешке”, читалац у мањој мери проналази жуч и јед, а у већој — благу осмехнутост. Стари је задатак „Вртешке” да ствара слатку вртоглавицу. У тренутку када бивате спуштени на земљу, вама се планета још увек окреће, али убрзо бивате отрежњени. Траг тог духовитог лудила, међутим, остаје још дуго времена у вама.

У овим озбиљним и преозбиљним временима, насмешен човек је права реткост. Епоха, која се такмичи у измишљању генија, што од првог тренутка за писаћом машином, чине све што им је у моћи да пречицом стигну до Музеја лепих вештина, као да заборавља на чињеницу, да сем забринутих, постоје и они, који умеју да прсну у смех и њиме сруше многобројне куле направљене у ваздуху од наслаганих „пакета мера” и реферата. Не тврдим да их једна „Вртешка” може срушити преко ноћи; али она их може тако завртети да још дуго после тога тетурају, сећајући се узвика оног ведрог детета из Андерсена, које је краљу у лице треснуло сентенцу *„Па краљ је го!”* — једну од најдивнијих мисли наше цивилизације засноване на опсенама.

У сваком случају, читаоци који се попну на Мехмедбашићеву „Вртешку” провешће у овом луна-парку духовитости и смеха, време које би иначе потрошили на читање првих страница забринутих новина.

А данас, више него икада, има толико разлога за церекање, зар не?

Момо Капор

ТРИБИНА

Из разговора о уставним амандманима

ПОСЛЕ ВЕЛИКОГ ИНТЕРЕСОВАЊА ЗА РАЗГОВОРЕ О УСТАВНИМ АМАНДМАНИМА, КОЈИ СУ БИЛИ ОД НАСЛОВОМ „КУЛТУРА И НОВА УСТАВНОСТ" 23. АПРИЛА ВОЂЕНИ НА ТРИБИНИ „ФРАНЦУСКА 7", У УДРУЖЕЊУ КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ, ДИСКУСИЈА ЈЕ НАСТАВЉЕНА 28. АПРИЛА УЗ УЧЕШЋЕ НИЗА КЊИЖЕВНИКА, КУЛТУРНИХ И ЈАВНИХ РАДНИКА. „КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ" ПРЕМА МАГНЕТОФОНСКОМ СНИМКУ ОБЈАВЉУЈУ ОДЛОМКЕ ИЗ ИЗЛАГАЊА ДРА БРАНКА ХОРВАТА, НАУЧНОГ САВЕТНИКА ИНСТИТУТА ЕКОНОМСКИХ НАУКА, И ДРА МИХАИЛА МАРКОВИЋА, ПРОФЕСОРА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА. (НАСЛОВЕ ЈЕ ДАЛА РЕДАКЦИЈА).

УЗРОЦИ РАЗБУКТАВАЊА НАЦИОНАЛИЗМА

ЈА БИХ ОВДЕ покушао са неколико речи да скицирам како видим развој, односно разбуктавање национализма код нас. Ако се мало удубимо у анализу разбуктавања националних страсти последњих година, онда ћемо доћи до закључка да није чудно што су се ти национални антагонизми појавили, него је чудно што су се они испољавали много жешће него раније. Толико је претпоставки за развој национализма било утрађено у наше друштво и корекције за те могуће деформације су сасвим изостале. Ја сам покушао да дам једну анализу, која ће изићи у идућем броју „Гледишта" и због тога је овде не бих понављао, али бих хтео да окренем пажњу на два момента, од којих је један економски, а други политички.

Пре више од десет година већ је сасвим јасно било предвиђено шта може овој земљи да се деси због неадекватне економске политике. Ја имам у виду један интерни меморандум на коме сам и сâм радио и где су ставови били отприлике овако формулисани (било је то негде 1960. године): ми улазимо у једну децентрализовану привреду која је много компликованија од административне привреде. Ми смо, осим тога, знатно повећали производне снаге наше земље. Да вам дам само једну илустрацију: национални доходак Југославије данас је исти као национални доходак Француске 1939. године. А Француска је била, као што сви знамо, једна од водећих земаља у свету — у сваком погледу. Та два момента знатно већег развоја производних снага чине структуру привреде много компликованијом, а до чега је дошло у раздобљу једне генерације. Француска је тај свој развој постигла у току једног столећа. Дакле, та два момента чинила су апсорбовање те комплексности привреде много тежом. На све то се суперпонирао један систем, и привредни и друштвени, који у ствари нигде није постојао. Самоуправљање како та ми данас развијамо заиста не постоји нигде у свету. То је био један додатни притисак на организационе могућности земље, тако да је било очигледно већ 1960. године да ми морамо прићи једном убрзаном не само образовању кадрова у савезној администрацији, у банкама, у коморама, итд, да буду припремљени на оно што их чека. Кадрове које смо ми у то време имали, које још данас имамо, школовали смо у административном периоду, у једној врло простој привреди, где су људи добијали одређени менталитет кога не могу брзо да се реше. Очигледно је било да ми са том организационом структуром и са тим кадровима нећемо бити у стању да савладамо комплексност привреде у коју смо улазили. То је био један моменат.

Други је моменат био импровизаторски, партизански начин вођења економске политике који је могао функционисати у време док је ова земља имала неколико фабрика и док је очигледно било шта где треба направити и шта треба производити, док смо били аутархични итд., али што је постало сасвим немогуће у ситуацији када смо се отворили према иностранству, када смо прокламовали заиста, потпуно свесно и са много добре воље, изградњу једног самоуправног друштва, то значи једног аутономног друштва, што значи да је требало решити задатак да радни колектив и сваки појединац буду потпуно аутономни у доношењу својих одлука, а да те одлуке ипак у свом глобалу не буду контрадикторне, односно да ипак буду некако координиране, један задатак који је пре свега две-три деценије изгледао као контрадикција и који данас многима тако изгледа, али који се са савременим стањем економије може решити. Ми смо се на те задатке морали припремити. На њих се нисмо припремили и већ прва реформа која је на тој линији децентрализације изведена, а то је 1961. године, довела је до кризе. Године 1962. имали смо потпуну реорганизацију апарата — низ људи морало је да оде итд., али се ствари нису много поправиле, јер смо имали 1965. поново једну реформу у којој ниједна научна организација ове земље није била ангажована, једну реформу која је тражила по својим амбицијама, оно што је спроведено, врло озбиљно проучавање и припремање, а која је била припремљена у око четири месеца од стране једног административног апарата, тако да је било јасно и већ 1965. и 1966. је сасвим децидирано упозорено, иако се није ишло ка јавност из очигледних разлога да реформа како је спроведена и начин како је била спроведена не може успети. Да вам дам само једну илустрацију. Очигледно не могу да улазим у детаље, али ти материјали постоје у разним документима са састанака економиста. Један од основних задатака сваке привредне политике у савременој држави је проблем незапослености. Реформа из 1965. године нема ниједну реч о проблему запошљавања. То данас ниторијевска влада у Енглеској више не може себи дозволити, начин како смо ми ушли у реформу, где је стабилност валуте постављена као први национални циљ, а питање запошљавања је поове заборављено. Знате како су се ствари касније одвијале: 1967. године смо опет имали једну кризу која је довела до масовног отпуштања, нарочито рудара, па се то онда објашњавало да је то нужна цена коју треба платити да би реформа успела, итд. итд.

ОН ЧЕКА ПРАВА РЕШЕЊА

Тако смо ми на том економском плану ишли из кризе у кризу, а стопа раста се смањивала. Како се смањивала стопа раста, тако се, наравно, повећавала стопа незапослености. Та незапосленост је била доста неравномерно дистрибуирана. Не знам да ли вам је познато да данас из Хрватске, која је била апострофирана, коју ја познајем можда боље него друге републике, јер је то моја република, једна четвртина свих запослених ради у иностранству. Сада од те једне четвртине 80, или тако неки проценат, ради у Немачкој, што је парадокс о коме, мислим, људима који су били у партизанима не треба много приповедати. Значи, таква економска кретања нужно су морала да доведу до једне масовне појаве фрустрације. Људи су постајали из дана у дан све незадовољнији. Ми сви знамо, чак и ако нисмо образовани као социолози, психолози, да се фрустрације морају на неки начин рационализовати, а оне се најлакше рационализују у једној крупној хистерији која се зове национализам. На тај начин нам је тај економски разлог како је време протицало све мање контролисан, а у овом моменту апсолутно неконтролисан. Ја могу да кажем да овај неред који имамо у привреди није крај, да оно најтеже тек долази, да је то нужно створило не само претпоставке за развој национализма, него је у ствари стимулирало да су она жаришта национализма која су код нас увек постојала из разлога који су очигледни, одједанпут букнула. (...)

У анализи развоја националних антагонизама, ја сам био у стању да набројим бар седам разлога који су до тога довели. Ја сам овде навео два који ми се чине кључним и који један другог подстичу. У тој ситуацији ми бисмо сада морали да будемо довољно критични и да се довољно контролишемо, бар интелектуалци који имају одређени преглед и историјских кретања и друштвених кретања, па да не наседамо тим осећајима масовне фрустрације којима смо као појединци подвргнути. (...)

У том смислу заиста је, као што је речено, данас ситуација врло озбиљна и интелектуалци ту имају једну сасвим изузетну улогу. Ту улогу, ја мислим, ми ћемо као интелектуалци најбоље испунити не ако сада почнемо доказивати колико су Срби или Хрвати или Македонци заслужни или потлачени или имају неких права, јер онда тачно долазимо на линију ових разних националиста којима тачно то и треба, него ћемо ту улогу најбоље извршити ако се од њих дистанцирамо и ако започнемо један процес диференцијације, ако се јасно покаже, што је неко рекао, да не мисле сви Хрвати као Марко Веселица или Петар Шегедин. Уосталом, што се тиче Петра Шегедина, ја сам се недавно и јавно оградио од његовог иступа у „Енциклопедији модерни", чији сам ја члан Савета. Надам се да ће они то у идућем броју и штампати. Мислим да је то пут интелектуалца у свим нашим нацијама да се оградимо од националиста, а не национализма вербално — то сви раде и од тога нема неке велике користи, него од конкретних националиста сасвим директно.

Бранко Хорват

РЕШЕЊЕ ЈЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈИ

КАРАКТЕРИСТИЧНО ЈЕ само за једну скучену свест, да тако кажем, за један примитивни менталитет, да увек само види један проблем а да не види целину. Јер, врло често, само у светлости целине, односно других кључних проблема, и онај централни или најактуелнији проблем добија свој пуни смисао. Према томе, мада ћу говорити и о проблему националних односа, желео бих да скренем вашу пажњу на то да је наше друштво суочено са бар још два изванредно значајна, врло кључна проблема.

Пре свега, то је проблем обезбеђења нормалног развоја наше земље као савременог друштва. То је проблем решавања неких основних економских питања, питања материјалног развоја, питања стабилности. Чињеница је да се код нас данас запажа једна невероватна немоћ најодговорнијих институција овог друштва да управо оваква питања решавају. Ми се налазимо у економској стагнацији, ми се налазимо у процесу инфлације, огромне незапослености и то врло погоршава положај радника и повећава социјалне разлике.

Даље, шта се дешава кад је једна земља, једно друштво немоћно да решава проблеме свог развоја? Ми смо имали прилике да то искусимо већ више пута у новијој историји. На основу такве једне немоћи настао је националсоцијализам у Немачкој, фашизам у Италији, фашизам у Јапану, итд. Бојим се, ако би се ова садашња немоћ дуго продужила, да ће то дати веома јаког подстрека оним најконзервативнијим, најреакционарнијим снагама овог друштва, или, да тако кажемо, то би створило идеалан терен за странку реда. Чини ми се да неке елементе једне, да тако кажем, националсоцијалистичке идеологије већ налазимо у неким иступањима, која се, на жалост, и штампају и у дневној штампи и у неким књигама. Ви налазите, рецимо, повезане ове ствари: једна квази-социјална, квази-лева фраза која само оперише појмовима „класно", „социјализам", „самоуправљање", итд. удружена с једним огорченим, агресивним, екстремним шовинизмом који шири мржњу према другим нацијама. Дакле, ту није у питању оправдана борба против националног угњетавања, оправдана борба за слободан развој једне нације и њене културе, за обезбеђивање основних права и слободе једне нације. Не, то је у ствари онај слепи, ратоборни национализам типичан за националсоцијализам, који се састоји у ширењу мржње против друге нације, звала се та нација Јевреји, Срби или можда нека друга нација.

Даље, морам да кажем да ова немоћ и ови економски неуспеси теже да компромитују све оно што је ново, што је оригинално, што је прогресивно, што је социјалистичко у нашем данашњем развоју. Морамо да узмемо у обзир то да је углед наше земље веома пао у иностранству. Ако се ово све продужи овако, бојим се да ће идеја социјализма и идеја самоуправљања бити дефинитивно компромитована. Ја сам недавно био у Скандинавији, где је, рецимо, југословенски самоуправни социјализам уживао велики углед код левице. Међутим, данас више нико не говори о Југославији. Данас говоре о Кини и они све оно најбоље што су пројектовали у нас, сада, на моје запрепашћење, виде у Кини: да је Кина успела да се ослободи бирократизма, да децентрализује своју привреду, да она гради један нови социјализам са људским лицем, итд. Али, не бих вас тиме замарао.

Да додам само ово: уколико ми не бисмо успели да решимо питање нашег даљег развоја, материјалног и културног, није могуће остварити ниједну од оних великих идеја социјалистичког хуманизма, као што су идеја укидања отуђења рада, идеја слободе, солидарности, социјализма итд., па и самог самоуправљања, које смо ми заправо тек почели да градимо код нас.

На жалост, у уставним амандманима ја не налазим ништа, или готово ништа, што би се тицало ових проблема или што би водило њиховом решавању, иако је то основни, примарни комплекс проблема којим би се морале бавити водеће политичке и интелектуалне снаге једног друштва. Ми у том погледу стварно тонемо у све дубљу кризу и мене интересује само једно: да ли је ту у питању само једна невероватна нерационалност, једна невероватна самодеструктивна оријентација низа врло одговорних људи. То би још било мање зло, ја се бојим да је, можда, у питању нешто горе, а то је да некоме јесте у интересу да се проблеми не реше, можда некоме јесте у интересу да инфлација даље хвата маха, да цене робе скачу, вредност новца пада, итд. Ја се бојим да се у комплексу целе ове кампање против тзв. центара финансијске моћи не помишља и на то да се овим садашњим блокирањем свих могућих мера и свих могућих решења задржи садашња ситуација још неко време и да се, можда, погоде ти центри, мада је очигледно да фактички неће бити погођени они, него ће бити погођени обични људи, радници, сељаци, омладина у свим републикама.

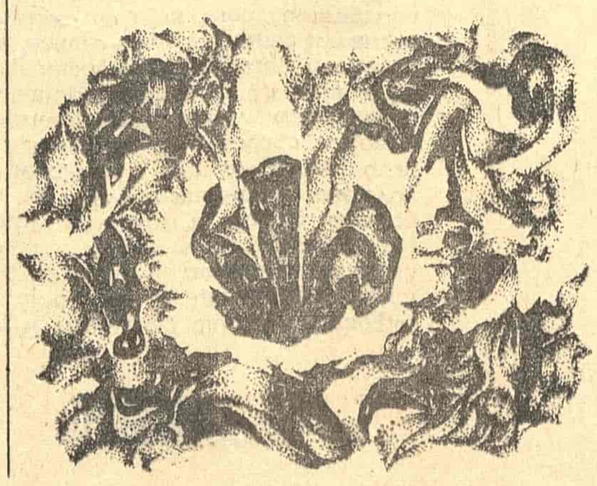

Друго кључно питање или комплекс питања нашег друштва јесте питање даље демократизације друштва. Наше друштво може да се развија као социјалистичко једино ако врши једну прогресивну деетатизацију која не застаје, која омогућава непрестано даље, постепено замењивање органа државе органима интегрисаног самоуправљања, ако се постепено све више мењају и демократизују водеће политичке институције овог друштва, ако се повећавају личне слободе, ако се стварају материјални и културни услови за све оне класичне слободе које је грађанско друштво прокламовало, али није било у стању да их у пракси реализује, затим ако се даље, корак по корак, све више демократизују сви избори, ако се укидају сви монополи на кадровско одлучивање, ако и сам Савез комуниста у све већој мери стварно постаје оно што је већ два пута прокламовано а ниједном није спроведено, а то је да ће он бити пре свега једна организација која развија социјалистичку свест и која се бави васпитавањем људи а не орган власти, и то највиши орган власти.

Све би то у ствари морало да води једној врло темељној кадровској обнови у врховима нашег друштва, морали би се смело довести многи нови и способни млади људи на одговорне положаје, не правећи од њих политичке професионалце, не обасипајући их привилегијама, стварајући један нови етос ангажовања за своју земљу из осећања дужности, прихватањем привремено неких функција, јер је то ствар части а не ствар каријере. Дакле, тако ја видим овај цео комплекс даље демократизације земље. (...)

Најзад — о међунационалним односима. Они су сигурно јако предимензионирани. Нема сумње да су проблематику међунационалних односа предимензионирале неке бирократске структуре, а затим и неки кругови интелектуалаца. Није било никакве неминовности, није било никакве друштвене потребе да проблематика међунационалних односа толико избије у први ред да собом потисне у позадину све друге, економске, социјалне, политичке проблеме. Ја не искључујем, такође, могућност да је овај проблем управо зато пренаглашен да би се скренула пажња са огромних тешкоћа у економској и социјалној сфери. Међутим, сада је прекасно за овакве констатације и оваква накнадна објашњења.

Данас ми већ имамо посла са врло снажним националистичким покретима свуда, данас су међунационални односи већ толико заоштрени да више нико нема права да затвара очи пред овим проблемима. Југословенство је данас могуће на конкретан начин — у вези са практичним ангажовањем за нормалан даљи развој свог народа и обезбеђењем једнаких права за све. Ако постоји национално угњетавање, ако су угрожена основна грађанска права и слободе појединаца само зато што припадају одређеној нацији, онда је ствар морала, поштења и елементарне праведности, да не кажем социјалистичке свести, енергично ангажовање да се ти постојећи облици националног угњетавања укину а основна права и слободе појединих нација и националних мањина обезбеде. Међутим, мора се поћи од чињеничног стања и мора се врло рационално о томе разговарати. Не сме се полазити од фама које врло често шире манијакални типови. Да су све нације у послератном развоју имале разлога да буду незадовољне појединим решењима и садашњим стањима — нема сумње. Али из свих основних економских показатеља се јасно види да су пропорције у степену развијености између појединих република остале углавном исте као пре четврт века. Како је могуће да једна нација буде четврт века угњетавана и експлоатисана од друге нације а да она и после тог времена задржи исту предност у степену развијености и животног стандарда?

Исто тако, има нечег дубоко непринципијелног кад се неки социјални проблеми покрећу на тако једностран начин да то, у крајњој линији, води развијању мржње према другој нацији. Рецимо, питање банака и реекспортера. Ако се може показати да су то експлоататорске институције, онда бисмо се морали сви ангажовати, и Срби као и други, да се то спречи. Али, зашто се издваја само то питање, зашто се издваја само тај облик експлоатације кад постоје и други? Да ли је то експлоатација ако једно предузеће или читаве гране купују сировине по депресираним ценама, а затим их продају по тржишним ценама, при том уз солидну царинску заштиту? Да ли је то експлоатација ако се развија индустрија на рачун пољопривреде, и уопште ако се једна грана развија на рачун друге? Дакле, треба да смо против сваког облика експлоатације, а не само против неких или само против једног облика. Нећемо фаворизовати оне облике експлоатације који одговарају једној републици, а запењушано нападати оне облике експлоатације који доносе неке посебне користи извесним економским групама концентрисаним у другој републици. (...)

Излаз из садашње ситуације треба тражити на максимално рационалан начин. Морам овде да подсетим на једну мисао Светозара Марковића да се једна социјалистичка револуција не може извести без ангажовања целокупне умне снаге једног друштва. Најгора решења су она која се ослањају на силу. Због тога, треба тежити да се о свему разговара рационално и да се обузда тај крајње агресивни, екстремни, ирационални шовинизам који значи сејање мржње и који у ствари неминовно води насилним решењима. Затим, додао бих томе, и то чак сматрам најважнијим — неопходна је даља социјалистичка демократизација, што значи даља борба против сваког етатизма. Као 1948. године, тако и данас једино оне снаге у овом нашем друштву ће успети да се одрже и да изведу земљу из кризе које нађу начин да се ослоне на најшире слојеве радника, народа, омладине.

Михаило Марковић

Милорад Павић

СЛОВО О ПЕСНИЦИМА ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА И О ЊИХОВОЈ СУЈЕТНОЈ ЖЕЉИ ДА СЕ ПРЕСЕЛЕ У ДВАДЕСЕТО СТОЛЕЋЕ

Како ме достигосте недвижими и тихи
полазећи на пут само благодушијем?
У недугу и болезни љутој како ми чисто
сазидасте срце на дну чуждога меса?
Зар мене окајаног за преводника у
светлост
ваших неваскрслих словеса
Зар ја ни прази ни чист уши пуне мрака
ове
гласовима светлим да ушијем?

2.

Како ми посласте на очи
ликове погубљене своје као хостију
Како се хебском „прстију" погребах
и рањави целивах прогнаника табан?
Зар мени се расходе таме с очију сећања
народа тог с гробљима пуним гостију
Што као Рајић у Русију понесе
И натраг пешице врати своју тешку
молабан?

3.

Плаћају скупо јер нису их сећања
слушала
и поклопљени тишином вапе иштући
име месије
Камо им камо тврдо крајегранесије
крв им се с брашном времена
На уснама песама згрушала
место да зборе пију светлост горку и
дижу глас на куб
Куд ће из звезданог хлада на Сунце ко
пола хлеба
и на испоснички облака стуб?

4.

Сви место сата у џепу носе камен
крај мог зар часовник њин то застаје
числа?
А ја кувам браду у чорби
и тужном лоптам се честију
Куд ћу вас превести ја
носећи прекључерашњи Times и
јучерашњу Известију
И чему пресвући језик у реч
једног временог и већ у ров слазећег
смисла?

5.

Кто стлп утврждења и двер покајања
показа овде вам вапијуштим:
„Оми нам језик новим вином и крепости
да не умлчимо подажд!"?
Зар ја, што праву срећу ни право убоштво
не познах
између са мном суштих
Што спаса ради скачем с моста сећања
у заборав сан и дажд?

6.

Ко на опасан пут још носи
а исцељењем нескудно зна скровиште
неизчрпимо?
Ко да вам овде безвину вину безвестних
оправди не разумевши ни шта словите?
Ми, с две заваћене паре у кеси
и са озеблим језиком што једва се
трпимо?
Нећете имати ког
да прокунете ни ког да благословите.

7.

Ја познах свој глас по гласовима оних
што га напустише
и ваше многолетије
У гласовима гласове нашим што не чују
ваше
нек ослушне сопствени лик!)*
Пред вама су столећа, а вечност у нашем
срцу
отаџбину још једну губи и уз крик
Наше жеље већ бораве у свету без нас
оне најсветије.

8.

Од зимус ме су походили мраци и ја
у њима бдех ко столпник сам на
столпију
Већ други пију воду за нас
и сиђе све у свја
И црни вепар носећ на очњацима птице и
о врату колпију
хитну отровно семе себи у чељуст што
сјаји
Шта не сахранисмо све
залогаји и године године и залогаји.

9.

Не мене, питајте Оног ко већ би
владика зидар и господин ваших лутања
О себама питајте Оног ко вас поведе
први
Чарнојевића Трећег Арсенија
Он зна он ће вам рећи
источник неизташтими бола и дубокога
зренија
Је ли боље остати у пристаништу свом
твргог ћутања.

---

*) ЛИК — у старој српској књижевности ХОР.

Ујак са лептир-машном и црвеним ципелама

Бено Зупанчич

ЗВАО ГА ЈЕ УЈАКОМ, мада му није био прави ујак — мајка је рекла да јој је полубратанац. Освануо је једног лепог летњега дана, сео за сто и одмах се одомаћио, као да се то само по себи разуме. „Благо вама", слатко је уздахнуо, „имате бар кров над главом."

Отац је погледао у таваницу и одговорио: „Ех, кров, кров, само што би се ова таваница стропоштала чим би неко горе на тавану на њу стао."

Био је леп човек, господин, стално се смешкао и причао о Европи. Носио је тврду крагну, као ружа црвену лептир-машну, црвене ципеле са жутим украсима и на манжетама дугмад од ћилибара.

Али све то могло је Плата да одушеви само за тренутак. Врло брзо је запазио да је лептир-машна привезана на пожутелу крагну пертлом од ципела, да је дугмета, којима су уз кошуљу биле прикопчане манжете и крагна, ујак пришио сам. У ципеле је стављао комаде картона, јер су му усред ђонова зјапиле велике рупе. Осим тога, установио је да немачки сат, који је ујак бахато носио у џепу пругастог прслука, уопште не ради. Бријао се обичним холандским сапуном псујући при томе на француском или немачком. У торби коју је са собом донео имао је само платнени пешкир, четку, аустријски апарат за бријање и старе белгијске новине са сликом певачког хора у коме је некад певао. Само што се то није могло доказати, јер су новине биле старе, изгужване, а слика потамнела.

Плату је ујак донео велику зелену француску бомбону увијену у свилени папир, што је било необично — ко зна где ју је добио и колико дуго уза се носио. Била је то дивна бомбона, она што хлади, мирисала је на

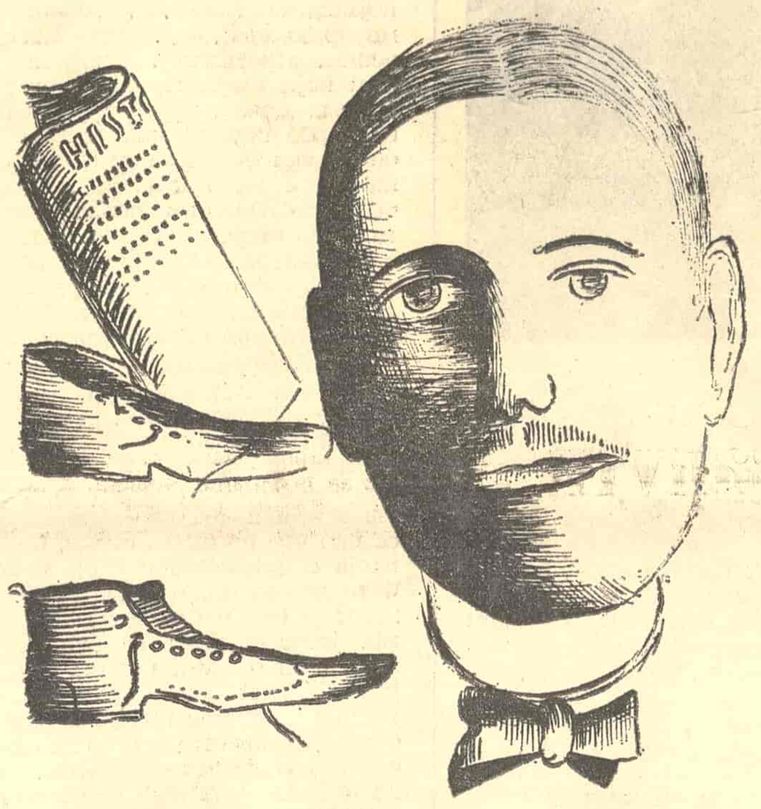

ИЛУСТРАЦИЈА ХАЛИЛА ТИКВЕШЕ

смолу од смреке, на прозирном папирићу биле су наштампане зелене јелкице.

Отац је ујака дочекао с подсмешљивом љубазношћу. Очигледно му је сметала његова госпоштина и начин како се изражавао. Али кад је Плат из гостионице донео вина, убрзо су се распричали и Плат је приметио да се ујак, смешкајући се, сигурно већ дуго није прописно ни најео, ни напио. Зато је мајка, ништа не говорећи, скувала за вечеру брдо качамака и добро га замастила крупним чварцима.

После су наставили да пију и ујак је причао о Немачкој, Холандији, Белгији, Француској, о рудницима и фабрикама, о привредној кризи, о радничким певачким хоровима, о националсоцијалистима, о томе како се тамо може лепо зарадити ако, наравно, добијеш прикладан посао. Од рудника, међутим, нема никакве ваљде: пасји живот, диринчење, човек просто нема ни воље ни времена да се бар мало забави, уз то високе цене, велики градови, све блиста као излакирано и човек не може да одоли а да не носи лептир-машну и црвене ципеле. Један његов пријатељ, Немац, лепо се уваљио у дувачки оркестар, дувао је у бомбардон, онда се оженио трговкињом која се бавила шверцовањем свилених италијанских кишобрана и на крају се уписао у националсоцијалистичку странку — ту је будућност, тако је тврдио. Ето, тако је у Немачкој, где је кризу добро искористио Хитлер, а шта ће из свега тога изићи нико не зна. Људи очекују све могуће — од најбољег до најгорег. Што се њега тиче, њему се највише допало у Белгији, тамо нема таквих политичких грчева и тамо не носе толико разноразних униформи. А он највише воли цивилни живот, златну слободицу онда кад не радиш, и мало живота... па ваљда зато и живимо. Други један његов пријатељ с којим је радио у фабрици боца био је Африканац, син Европејца и Арапкиње са понеком капи црначке крви — имао је бадемасте очи и све су жене за њим лудовале. Једва их се отресао, зато јер је био лудо заљубљен у неку као пламен рибу Енглескињу. Она се страсно бавила организовањем синдиката и била је очигледно фригидна. Често би увече с Африканцем седео пред каквом кафаницом, наливали су се најјефтинијим пивом и разговарали о њој и о свему и свачему. Шта све човек неће срести путујући по Европи. Сретао је људе који су узимали дроге, који су сами себе бичевали, постили, посећивали спиритистичке сеансе, проповедали смак света или вербовали момке за француску *Легију странаца*. Познавао је људе који су се бавили обијањем златарских радњи, фалсификовали личне легитимације или пасоше, продавали помоћна средства за љубав или против ње, кријумчарили бело робље мушког и женског пола, вршили отмице малолетних девојчица и слали их у Бејрут, водили љубав са богатим бабама и стварали дружине разбојника. Други су опет непрестано маштали о превратима и покољима, пискарали манифест за манефестом и склапали паклене машине. Африканац је на крају крајева због хладнокрвне риђокосе омрзнуо синдикате и продао се полицији. Изгледа да је на том ризичном послу био неопрезан или наиван, тек једног магловитог јутра нашли су га хладног у кантеку пију неке куће у предграђу у којој уопште нико није становао. Био је заклан и тако опљачкан да се код њега није нашло ни парченце папира. Ујак је све то сазнао доцније када је била објављена његова фотографија, јер се хтело утврдити ко је он заправо био. Ујак, разуме се, није хтео да сведочи, ког ђавола би се човек без потребе изглагао опасности — зачас се нађеш у неприлици и онда си обрао бостан. Ето тако је изгубио два своја пријатеља. Трећи је био момчић, тек што му је пробила брадица, ргтурави несрећник кога је мајка отерала од куће, јер се заљубио у очеву љубавницу. Наводно, била је продавачица козметичких средстава. Био је страховито несрећан, посао му није ишао од руке, тумарао је около као месечар, по хиљаду пута му се жалио на своју несрећу. Било је јасно да неће преболети ни мамино проклетство, ни продавачицу козметичких средстава. О њој је причао како је била негована, како је предивно мирисала, тако да се њему, ујаку, чинило да је момак више заљубљен у мирисе него у жену, мада ни она сигурно није била за одбацивање. Једног лепог дана прегазио га аутобус. И још данас не зна да ли је то био случај каквих има напретек у великим градовима, или је момак сам закључио да више не вреди живети. Звао се Бани, тако су га бар звали, био је прелаб за живот каквим се живело у оним приликама. Сувише крхак телесно и душевно, прави мамин синчић кога је мамица ишибала и истерала из куће.

Плат је напрегнуто слушао, упијао се да што је могуће боље схвати ту непознату Европу, и као и отац, тако је и њему сметало што ујак толико често употребљава речи које ништа не значе: *наравно, јасно, знате, само по себи се разуме* итд., чиме би све остало разводнио и завио у маглу из које се тешко могло разабрати нешто одређеније. Дошло му је да га упита *шта је то бело робље, шта је то Бејрут, шта је то спиритизам, шта значи фригидна, шта је понека кап црначке крви,* али се није усудио да не би ометао разговор.

Отац је сматрао да је јасно да су црвене ципеле наравно за кицоше, а не за раднике и рударе. Ујак му је стрпљиво разлагао да је тамо морао да носи црвене ципеле и лептир-машну због жена, јер без тога, наравно, не можеш да дођеш до поштене женске. А без жена се не може живети, поготово ако си млад и здрав. Најбоље је, разуме се, кад налетиш на слатку фрајлицу која и сама нешто зарађује, зато што онда можеш с времена на време да одеш и на играчку, на вечеру у ресторан или на излет где се добро једе и пије и пева, и живот постаје, наравно, мало сношљивији и човеку који мора да ради у руднику и који сâм себе не препознаје када се врати с посла, што је права несрећа, зато што када се човек више не препознаје у огледалу, то значи само да је с њим свршено, да више није човек него једино још направа за копање угља, зато да би други могли да проводе нобл живот и стварају филмове у којима само издалека можеш да посматраш рај на земљи, док ти сâм мораш непрестано да љуштиш црни хлеб и јаја и маслац и да пијеш најјефтиније вино, да дајеш прилоге за добротворна и револуционарна удружења, за љубавницу, и не остаје ти ни толико да јој поручиш пристојну вечеру или поклониш ђинђуве или да изиграваш господина бар онда кад је то најпотребније. Жене страшно воле, знате, да им мушкарац мало ласка, да им се мало удвара, да им поклони неку сјајну играчкицу. Због тога се очигледно осећају господски и поред беде која се, додуше, не да сакрити. Али све заједно то је забавна игра у којој обоје глумаца знају да је то само игра — па зашто онда да бар та мала игра не буде пријатна?

Отац је рекао да је све то наравно занимљиво, чак и ако је истина, али да ујаково причање ипак у суштини не може бити нешто више од млаћења празне сламе. Колико је њему познато — женама уопште није стало до лептир-машни или до црвених ципела са жутим украсима. Оне више воле мужа који ће их волети, правити им децу и бринути о њима, а ако гледају само на спољашност, онда треба да се помириш с тим да су оне прилично лаке сорте и да живот уопште не узимају озбиљно. Он сматра да је живот ипак јако озбиљна ствар и да га тако треба и узимати. Никад му није на ум пало, клео се, да купи црвене ципеле због жена — као да им и иначе не можеш завртети главу и без црвених ципела или наравно без лептир-машне. Исто тако му се никад није десило да упозна фригидну жену. Нека му не замери — али он то једноставно не може да верује.

Мајка није ништа говорила, само је слушала, смешкала се и гледала да се ујак добро наједе и напије.

Ускоро су отац и ујак запевали ону загорску:

Вужги, братец, враг те скелил,
кај сем ти се јаз замерил...

Ујак је певао несигурним тенором, док је отац грлато басирао.

Пошто се ујак мало одморио, следеће вече отишао је у варош да се мало прошета. Вратио се касно у ноћ, спавао на сламарици у купатилу ,јер другде није било места, и ујутро је Плат осетио да купатило мирише на љубичице.

Отац се церекао и приметио да је друкчије замишљао рударе, али да то уопште није важно. Свако има свој укус, свој начин живота, а ту су, бесумње, и мириси крина или љубичице. Између свих тих разних начина у ствари су сасвим мале разлике — сви они су више или мање пасји кад човек нема прави посао. На фронту код Соче имао је *кригскамерада,* некога Мађара. Био је рудар и звали су га Иштван. Иштван наравно није носио црвене ципеле, та зна се, био је рат и морао си да теглиш униформу, што нарочито лети није била шала, а био је познат по својој ћутљивости. Једино кад нешто није било како треба или кад би Талијан претерао с топовском паљбом, онда је умео да псује без престанка. Псовкама је заправо увек рекао тачно оно што је мислио, а мислио је понако увек исто — да је све то ратовање само једно проклето срање. Био је то прави подземни човек, налик на громаду угља или неке друге црне рудаче, и никад се није добро осећао кад су на брзину морали да изађу из *каверни* на сунце, где је зачас уз фијук могао да долепрша неки шрапнел и да те заувек пошаље под земљу.

После је ујак два дана био врло замишљен, тихо је мумлао неке стране песме, уопште није више мирисао на љубичице, и крајем недеље спремио се за пут исто онако изненада као што је био и дошао. Мајка му је напунила торбу хлебом и сувим месом да на путу има шта да презалогаји. Захваљивао је својим сладуњавим господским начином, да се отац после тога још пола сата смејао и ругао људима који из очајања сматрају себе нечим бољим него што у ствари јесу и тако *наравно* варају чак сами себе.

„А ти немој да цмиздриш", рекао је Плату, „кад будеш видео да су на твом возу нестала два теретна вагона, две кутије од цикорије. Изгледа да је заиста тешко кад господину пробија прашина у црвене ципеле са жутим украсима. *Прах си и у прах ћеш се претворити,* само не прерано, ако је икако могуће."

„Куда је отишао?" упитао је Плат.

Отац се уозбиљио.

„Трбухом за крухом."

Плат је то запамтио. И дуго још после тога замишљао је ујака како истуреног трбуха у црвеним ципелама корача око кугле земаљске, тачно по екватору, и чинило му се да се тако никад неће моћи постићи оно што се жели.

Превела Љубица Дебенак

Одломак из аутобиографског романа Бена Зупанчича „Плат звона" („Звони на узбуну") који је награђен Цанкаровом наградом за 1970. годину.

ПРИЈАТЕЉИ

Арагон и Елза

ЛУЈ АРАГОН И ЕЛЗА ТРИОЛЕ НИСУ БИЛИ САМО БРАЧНИ ПАР И ДВА ДРУГА У ПИСАЊУ И БОРБИ ЗА ДРУШТВЕНИ И КУЛТУРНИ НАПРЕДАК ФРАНЦУСКЕ, НЕГО ЈОШ МНОГО ВИШЕ: ОНИ СУ ЈЕДНО ДРУГОМ БИЛИ ИНСПИРАЦИЈА ЗА НАЈБОЉЕ ШТО СУ НАПИСАЛИ. ЈЕДНОМ ЋЕ СЕ О ЊИМА ГОВОРИТИ И ПИСАТИ КАО ШТО СЕ САДА ПИШЕ И ГОВОРИ О ЖОРЖ САНДОВОЈ И АЛФРЕДУ МИСЕУ, АЛИ С МНОГО ВИШЕ ДИВЉЕЊА ЗА ТРАЈНОСТ И ЧИСТОТУ ЊИХОВЕ ДУХОВНЕ ВЕЗЕ. ЈЕР ЖИВОТ АРАГОНА И ЕЛЗЕ, ОТКАКО СУ СЕ ВЕНЧАЛИ 1928. ГОДИНЕ, ДО ПРОШЛЕ ГОДИНЕ, КАДА ЈЕ СМРТ ОТЕЛА ЕЛЗУ, БИО ЈЕ ПУН ЗАЈЕДНИЧКИХ НАПОРА И ДУХОВНОГ ДОПУЊАВАЊА, КОЈИ СУ ВЕОМА УСПЕШНО ОПЛОДИЛИ ДЕЛА ОВА ДВА ЗНАЧАЈНА ПИСЦА НАШЕГ ДОБА.

И АРАГОН, КОЈИ ЈЕ ДУГО ГОДИНА ДИРЕКТОР НЕДЕЉНОГ ЛИСТА „ФРАНЦУСКА КЊИЖЕВНОСТ", И ЕЛЗА, КОЈА ЈЕ БИЛА ИНСПИРАТОР ОВОГ ЛИСТА И ЊЕГОВ МАРЉИВИ САРАДНИК, ВЕОМА СУ ЗАСЛУЖНИ ЗА ПОМНО ПРАЋЕЊЕ НАШЕ КУЛТУРЕ У ОВОМ ЛИСТУ, У КОМЕ СЕ ГОТОВО НИШТА ШТО ЈЕ У ВЕЗИ С ЈУГОСЛАВИЈОМ И ЈУГОСЛОВЕНСКОМ КУЛТУРОМ У ФРАНЦУСКОЈ НЕ ПРОПУШТА ДА БУДЕ ЗАБЕЛЕЖЕНО. ЗАТО ЈЕ, НЕОПХОДНО ДА СЕ, ОБЈАВЉУЈУЋИ ТЕКСТОВЕ АРАГОНА И ЕЛЗЕ, БАР ЈЕДНИМ ДЕЛОМ, ОДУЖИМО ЗА ПРИЈАТЕЉСТВО КОЈЕ СУ У ВИШЕ МАХОВА ПОКАЗАЛИ ПРЕМА НАМА И НАШИМ КУЛТУРНИМ НАПОРИМА.

Луј Арагон

Собе

ЗАВРШНА ПЕСМА

Све су собе живота на крају крајева
Изврнуте ладице Све
Собе живота и оне о којима
Не кажем ништа све собе сада
Неме а ипак
Шапутаве сви зидови без речи
Прозори
Мртви

Чак и где пишем ово у свитање веома дуго

После тога
У тишини птица

Собе поцепана писма остају само угашени крици неред
Који је био неред увек да би био Почев
Од једног извесног дана кад живети значи само још преживети
Никад више до само тај неред смешно назван памћење

Нико овде неће више вратити предмете
На њихова места никад више Све
Изгубиће смисао који је имао само за мене
Време расприши све до дна огледала
Ништа неће значити више ништа
Утолико горе
За нас који бесмо Деца
Будућности говорићг о другим стварима својим
Свежим устима
Пишем да заборавим пишем у својим корацима
Да избришем своје кораке да
Изгубим себе и нека ти стихови буду само отварање према ћутању

Не слушати више нож што одувек хара ми
Срце

Опростите ми што вам то говорим и што ме
све боли али добро знам
Да кад човека све боли сасвим је то неопростиво
Међутим за вас ме боли али боли о људи који ћете доћи тек касније
И не како изгледа и можда ће изгледати

Боже нек дође дан кад нећу више отварати
Новине свакога дана о несрећама у свету
Видите добро да сам рањен са свих страна
Нигде већ
Нема места још за једну рану
Опростите ми

Неће се поново више пронаћи собе Куће
Биће срушене као што се сада зна
Срушити тако како ништа не би остало ни трага

Стопала
Као под вековима сан
Фараона ни у геологијама
Шупљи облик једног бића које је живело

О чудесна тишино која ћеш доћи већ почињеш
Као грдан смех с оног места на коме сам био
Почистите метлом почистите одасвуд моју сенку и моју сламу
Ветрови самилости почистите
Мој дах и мој говор

Неће се више зидати гробнице
Неће више бити заупокојених песама
Биће то крај свим варварствима
О како ће небо бити нетакнуто и чисто изнад

Нашег одсуства и времена
Нигде неће бити часовника
Биће дивно

Дивно оном лепотом без премца
Г'де ништа није обојено све је само белина
Сликарског платна Дивно
оном лепотом без бора
И без облака Дивно
лепотом сеновитих усана
Дивно да се дотакне муцава ивица стакла

Биће тако лепо да се умре кад тако буде
Вечери већ најзад умрети већ најзад
Већ најзад моја љубави умрети те вечери већ најзад

Умрети
Једне вечери расцветаног глога на ивицама
мириса и ноћи
Једне вечери дубоке као земља да се оземљиш у мук
Једне вечери тако лепе да ћу веровати до краја

Да спавам сном твојих руку
У земљи без имена без буђења без снова
Место чаше где се све разрешава

Превела Лела Матић

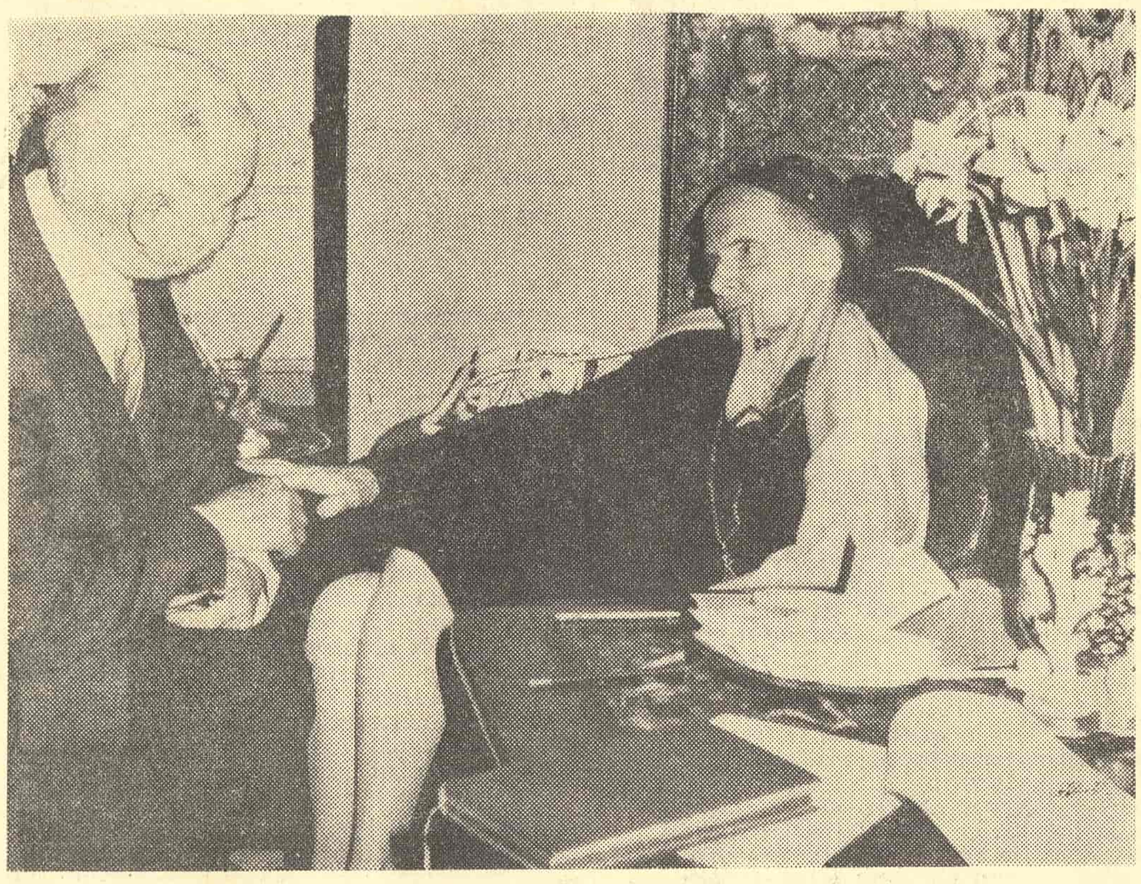

ЛУЈ АРАГОН И ЕЛЗА ТРИОЛЕ

Елза Триоле

Славуј заћути пред зору

СЕДЕЛИ СУ у спољним знацима угодности. Удобно смештени. Добро углачани. Није било пепела на реверима. Веома чисти. Зуби. Кад би се распознала каква лобања, блистала би. Кожа очерупане кокоши, помало жућкаста, мало наборана код једних, уштављена код других, врло пажљиво избријана, колоњском водом превучена. Чекали су је храбро, надали су се да ће закаснити на састанак, говорили су о својим плановима и намерама као да су располагали будућношћу; изражавали су своја убеђења, исказивали своја мишљења, дискутовали.

Тек што су завршили вечеру, при светлости свећа, са двоструко навученим завесама; и пошто су остали тако физички стешњени око стола украшеног прозрачном гомилом чаша испуњених вином из различитих година, која су се такмичила својим квалитетом, све их је то враћало у заједничку прошлост, као да се делови њиховог живота које су преживели одвојени једни од других нису ни збили. Затим су испловили у ту салу пуну неког сивог филмског сумрака у којој, на провидном зиду, стаклена врата беху остала отворена према парку исто тако добро негованом као што су били и они сами, трава, алеје, дрвеће, обавијени неком полужалошћу и мирисима сумрака, очекујући да преко њих падне покров ноћи.

Били су ту, свако са својом биографијом, као филм завршен и стављен у кутију. Није се ту могло више ништа да промени. Да се поправи, да се направи џентлмен од једног преваранта, путник од онога који се није макао с места, да учини славним некога који је остао непознат занавек, у сенци, да се да здравље губавцу. Игра је била свршена, све је било како је било, биографије закључене, све скувано, испричљиво. Остало им је да проживе неколико метара епилога, једну или две секвенце још непознате као што су датум, место и околности чиме ће се завршити најзад њихова повест. Један епилог логично предвидљив у крупним потезима, ако не у детаљима, као што су врсте болести, пад, или саобраћајни удес који би допустили да се стави реч к р а ј. Досада коју стари луче у бити својој долази од тога што је код њих све коначно одређено, њихова биографија утврђена, искључујући непредвиђено, додељујући им кратку будућност која им преостаје да је још живе, епилог који представља само сасвим изузетно нешто друго, а не оно обично.

То је било оно што је међу овом десетином људи мислила једина жена, обавијена њиховим димом који се благодарећи небу губио у свежем ваздуху који је продирао кроз широм отворена врата, и она је одмах покушала да супротстави самој себи разлоге како не би уопштавала коначно стање ствари. Онај, поред врата, његов ће биограф рећи о њему: „У осамдесетој години он ће написати свој најмлађи роман, узнемирујући миран ход литературе". Толстој, када је кренуо да умре негде изван куће, био је поново младић. Научник чији радови најзад уроде открићем на крају његовог живота нема године. За онога који се плаши да неће постићи резултате услед недостатка времена, коме је требало две дужине живота да би нешто постигао, године значе нешто али на други начин. Најзад, године не значе ништа код оног који само понавља, само се понавља, од кога се још чека нешто друго.

Узалуд је покушавала... Њој није полазило за руком да учини да превагну ти разлози: стари — ови овде или неки други — по правилу, рекли су све и све учинили од онога што су имали да кажу или учине. Они су могли да престану да говоре и да раде а да то не промени ни у чему оно што су они представљали, ни у њиховом делу, ако дела има, ни у њиховом зрачењу, један наслов више, једна слика више, нека милијарда више или мање за пословног човека, а да се не говори о пилоту који већ дуго нема права да пилотира, певача који певуцка, политичара изван строја. Што се тиче жена... Ако је данас она била једина присутна овом ноћном састанку пријатеља из младости, било је само зато што су друге заостајале успут, одлазиле у друге загрљаје, или су већ можда мртве. Или нису желеле да се покажу без своје лепоте, свргнуте са престола младости. Ни једна од њих која би с овим људима могла да има неке друге везе сем љубави. Кад љубав мине, оне се губе из вида.

Присутна жена је била доживотни члан њихове заједничке прошлости. Доживотни... Изненадила је себе ове ноћи, као током свих ноћи и свих дана, како гледа сат све чешће и чешће, иако сат и датум састанка није био утврђен, нити је она познавала особу коју је требало да сретне. Говорило се за њу да је коштуњава и насмешена, да се може препознати а да не држи у руци новине или ружу, и чак ако би дошла с закашњењем, на крају крајева, на крају перона, она је увек била верна заказаном састанку. Нема чекања, живота, робије, доживотно. Таква осуда је неостварљива, упркос свег поштовања које човек дугује закону, то је немогућно, малоумно. Каква идеја! Како издржати ту казну! Доживотно! Зашта себе сматрају ти људи? Занавек не постоји, то је целом свету знано, а ето пада им напамет да вас осуде доживотно. То је смешно. Нема ни вечне робије, као ни вечног кретања. Као ни вечног живота. Вечност се завршава са животом, види се крај. Укратко, заказани састанак с дамом о којој је реч је неизбежан, мада ни датум, ни сат нису вам дати и у међувремену можете, ако вам то падне на памет замислити да су вам живот дали занавек.

Није слушала шта су говорили и једва их је назирала у полутами. Домаћин је желео, није било сумње, да одсуством светлости сакрије ругобу старости, и измислио је овај поноћни сусрет оних који су играли некада заједно лопова и жандара, и пружио им је ту прилику да се заваравају. Мрачна, гнусна замисао, смешна обмана. И сви беху дошли, изузев умрлих, или оних који су умирали, оних који нису устајали из постеље, изузев оних који нису били позвани, неоспорно прешли на страну жандарма. Вечерали су, дакле, много говорили. Од своје заједничке прошлости, једни су били наставили, сликар је остао сликар, песник, песник, уметници, па шта... други прекинувши са својом младошћу, беху отишли на разне стране, далеко од уметности. За време вечере, нарочито су слушали Томаса.

Томас... Биће скоро четрдесет година га нико од њих није био видео, ништа о њему чуо. Подаци о његовом животу... Осврти на његов живот. Судбина једног света — из којег је некада силовито изишао да би се прикључио њима — изгледао је као кратак преглед из социологије. Сва његова браћа и сестре, његови родитељи и сва лица из њихове околине, одувек велики рентијери мало-помало су пропадали на овај или онај начин. Синови су појели капитале, увек су их „рђаво пласирали", куповали су акције које су падале на нулу, и не слутећи да више не постоје „вредносни" папири без опасности, нити да има мирних рентијера. Рат је међу њима неке убио, а окупација нашла у том свету неколико колаборациониста, које је пожар ослобођења лишио имовине. Било је међу њима и понеког коме је пало на памет да ради, покушали су са обрадом земље, с гајењем стоке, у чему се нису боље сналазили као ни раније у акцијама и вредносним папирима. Замкови испродавани, имања напуштена, најмлађи се синови и кћери како тако удомили овде онде. Један свет који се крунио и распадао.

Томас, изишавши из тог света, био је сасвим друкчији случај, син из добре породице који је појурио у пустоловине. Ови око стола беху га видели кад је одлазио за Харар, као Рембо они су веровали, а и он сам је у то веровао. Готово пола века је прошло од тог времена, Томас се баснословно обогатио, и све исто тако вратоломно изгубио, лутао прашумом, пловио морима, нашао се у Азији, ту је био француски конзул, и опет кренуо на пут... Остао песник без иједног написаног стиха. Обучен у бело платнено одело, одударао је од ноћи, његово лице, некада детињасто меко, излазило је сада из ватре, испечено, готово црно, сасушено. Препознали су га а да га у ствари нису препознали, као што се у одраслом открива дете са пожутеле фотографије која га приказује у матроском оделу с обручом у руци. Покушали су поново да га пронађу, да реконструишу некадашњег свакодневног пријатеља, који се измигољио као из неког сна при буђењу... Неко рече:

Изгубили су сценарио
Сва прошлост из непажње
Затурена

и почеше да говоре о поезији. Једна нова песма, Томас би требало да је се сећа... Да, песник ће стићи мало касније. Да, Томас се сећао. Године су се гомилале, требало је времена да би се проживело све оно што је он проживео, требало је трчати без престанка, трчати и трчати око округлог цифраника земље... Да ли су сви били двестагодишњаци? Томас пред њима, авет која је долазила из неке велике даљине и коју су они слушали као неки медијум везан за неки свет из давних времена, нишчезао занавек.

Улазили су у ту измишљену ноћ, натрашке, у потрази за несигурним сновима.

А сада су још увек били у тој сали која је гледала на парк. Нико изгледа није приметио да је ноћ испуњавала све више и више ваздух као да је неко наливао мастило у воду, све док она није постала црна као и само мастило. Тада се појави месец, стара шерпа од чворугавог бакра и пробише тмину доста безначајне звезде. Нико није помишљао да убије ноћ, и донесе светлост, правила игре била су добро схваћена. Угодно смештени они су расправљали час о једној час о другој ствари, као да су још увек били на почетку, слични оркестру у рупи, који штимују своје инструменте пре подизања завесе. И сама умешана у игру, жена је чекала да нескладни лаки жагор постане, и мало помало то постаде склад ноћи, она угаси гласове, пусти да тече њено црнило на све њих, који су седели, стајали, пушили, пили кафе, алкохол на дохвату руке, сви чудно непомични и неми. Можда су већ започели да сањају? Откако се наука у то умешала, мислила је жена, човек коме су одузели снове, осећа се због тога дубоко погођеним, а када славуј први пут ћурликну, она се исто тако послушно препусти матици сна:

На црнилу неба, плавом због јаког црнила, вукле су се млечне звезде. Сем крупних, усамљених дијаманата брушених у облику звезда. Корачам под тим небом. Дотиче ме киша звезда у некој врсти одсутне светлости, сједињене и шупље. Дан доле на земљи има боју кајсије. Кајсија, читава брда кајсија, сунце је највећа кајсија међу њима, најзрелија, најтоплија кајсија, оно одозго пече и пали све што додирне. Пали ме. Ја горим. Земља је утабана, равна и празна све до видика, са необријаног образа допире дах миришљавих трава. Седећи међу крицима деце, хеклам једну лаку ирску чипку са кукицом танком као игла. Дете у својој фотељи има одузете ноге, оно не зна да ће морати бити несрећно, треба брзо одгурати његову фотељу, брзо, оно се игра с другом децом. Млаз воде из прскалице под отвореним небом, загрејане сун-

(Наставак на 8. страни)

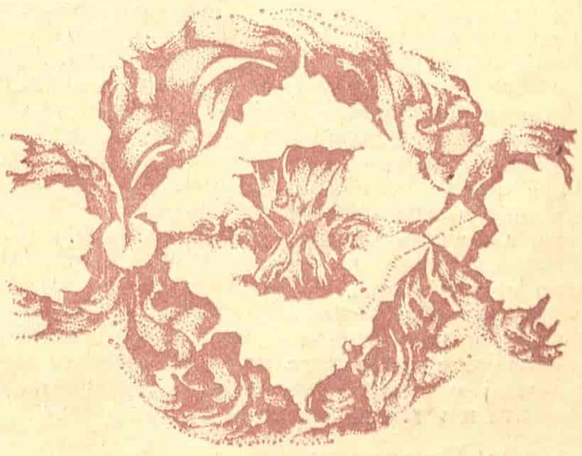

СЛАВУЈ ЗАЋУТИ ПРЕД ЗОРУ

(Наставак са 7. стране)

цем, у кофу која се изврне кад се повуче канап. Мали одузети дечак се смеје, смеје... а, а, а! Кукица ми пробија кажипрст. Боли ме. Како се плашим лекара који ће морати да ми је извуче! Одлазим у ваpош колима која се труцкају путем преко преоране земље, плашим се, кукица, чипка, клубе, висе о мој кажипрст, плашим се доктор ће извлачити, он ће извући кукицу, али с кукицом извући ће и живце, и кост и месо, болеће ме, плашим се.

Дан кајсија, оно његово нешто извештачено се брише! Растерећена дневних улепшавања, земља је изгрумуљичана као под теретом казне црне као мастило, ноћ одбацује видик у бескрај, замењује га тачкама испрекиданости, подозрења. Нема више ничег, ничег сем мириса цвета—дувана, белог, кадифастог, отвореног према ноћи која ме чини слепом. У нутрини тог црнила, све се нешто миче, све нешто вреба, црни монах ме је најзад зграбио, гушим се под његовом мантијом, под наборима црног кишобрана који виси око слепог миша који ми се уплео у косу. Кукица у прсту, мале канџе слепог миша у мојој коси. Непомична, слепа, гушим се под црним домином, црним ужасима ноћи. У простору испражњеном од дневне гунгуле, све гмиже од гамади која је изашла да обави свој посао.

Ако би се дан испразнио као ноћ? Ако би се све то његово шаренило средило по ладицама куће—комода, непомичних кола, немих телефона... Идем сред дана улицама неког празног града, плаши ме та празнина у пуној светлости дана, дозивам мрак, и он се обрушава на мене, прави благослов, чујем сигурно дисање људи поређаних хоризонтално. Сањам о усамљеној бесаници у једном свету прошараног месечином, кукурикање петла доћи ће да разгони ноћне ужасе... Један крик ме прострели као кукица ирске чипке, ја сам као жива прободена ражњем. Један крик дуг, танак, добро изоштрен, он се размотава у простору, добро запет, затегнут, несаломив и, испод њега, ништа другог сем понижени и увређени, негде затрпани земљом. И ја сам међу њима, не могу ништа ни за кога да учиним. Једна звезда у левом углу прозора горе, хлад но жмирка док писак локомотиве враћа ме унутра и ја излазим на другу страну. Локомотива брекће, перон љуља сенке и војнике, који седе у отвореним вратима фургона, с ногама које им се клате у празнини, певају пред овим захукталим, забринутим и очајним пероном. Нико не гледа никог. Воз, дрмусајући се креће, обележава ударцем сваки шлипер. Ја сам у возу, стојим у ходнику, поглед ми допире до висине леђа која ме гуше. Посатја, једна жена се пење, у униформи је, почиње да прегледа пртљаг, а ја бих да нешто кажем и да замерим, али овде нема граница, нема граница, нема граница. Све док све и сви, колико нас има, не пропаднемо у неку јаму без дна...

Тишина. Она је за ухо оно што је црно за око: део ништавила. У њему сам. Све док топла светлуцања, силовита и кратка, не измаме пејзаж, стазе, траву, густо дрвеће. Невидљиви славуј почиње да пева, божански. Како га чујем! Ах, како га чујем! Боље него Каласку у блеску рефлектора и достојанственој хипнози Опере. Славуј без микрофона, без рампе, поклон ноћи...

Ах, нек дође ми што пре старост
И да за мене више не пева славуј

пева ми славуј људским гласом једну стару романсу коју се, мислила сам, нисам више сећала...

Одломак из романа — превела Лела Матић

СРПСКА ЛИТЕРАТУРА И „НОВА ТЕКСТУАЛНОСТ“

(Наставак са 3. стране)

лектици и имун на сва књишка поређења. Наша модерна литература почиње, у ужем смислу, са Бором Станковићем. То значи да ми имамо етапу од Боре до Црњанског и Андрића, која се не може поредити са етапама из других књижевности. Захваљујући том чудноватом континуитету, који се не прекидно васпоставља на основу активности изузетних духова, ми и можемо говорити, и говоримо, о тој литератури као о јединственом процесу са извесним битним или мање битним одликама.

Сличну појаву опажамо и у њеним најсвежијим токовима. Мајстори значајних литерарних остварења, концепираних експанзивно и исцрпно, са значајном епском и лирском снагом, од Добрице Ћосића и Миодрага Булатовића па до Пекића, Видосава Стевановића и низа најновијих настављача ове истраживачке и аналитичке линије српске литературе, сведоче о том отварању чије смо извесне аспекте размотрили. Чини се да се та литература у све већој мери окреће централним питањима времена и савремених духовних процеса. То би био још један знак да је почетак нове текстуалности, уједно, и почетак новог литерарног раздобља. Извесна уједначавања у вредности и нивоима остварења, која се код нама блиских дела опажају, говоре о томе да радна концепција литературе постепено задобија превагу над класичном представом, унутар које је уметник схваћен као демијург у коме се све стиче. Тако отпадају бројне мистификације и бива отворен пут ка новом сазнању литерарне суштине. Сфера идеја и њихових значења постаје све битнија. Слобода у себи самој, револуционарна по имманенцији и моћима обухватања — то би била, у нашој визији, концепција заиста савремене литературе која има значење и утицај у своме времену, али која ће их имати и у временима која ће тек доћи.

Срба Игњатовић

ФИДИЈИНА ТРИ ЗНАМЕЊА

АНТИЧКА КУЛТУРА је племенит легат који је стари свет, пре свега грчки као најобдаренији и у свом хуманизму доследно свеопшти, оставио човеку и човечанству. Вредност тога наслеђа, у коме се исказала и потврдила до тада непозната и још увек у много чему непревазиђена духовна, умна и етичка снага једног старог балканског народа, није потребно посебно доказивати: грчка књижевност и ликовна уметност, наука и философија јасни су и већ довољно потврђени белези места које је античка грчка култура заузела на лествици највиших вредности које је човек створио у току своје историје.

Нема ни једне области живота, ниједне врсте људског стваралаштва у којима се, у границама једног времена, а често и преко тих граница и међа, није огледала и потврдила снажна и данас нам готово несхватљива и бескрајна обдареност грчког духа. Оно што нису били дорасли да покажу и докажу као стварност, приступачну знању њиховог доба, стари Грци су преводили у разигране и распеване, временом и простором неспутане визије, испредене сребрним нитима богате уобразиље, испричане богатом фабулом и сигурном логиком митологије. Нема ни бездана дубина до којих није понирао, ни недохватних висина до којих није узлетао творачки, сјајем мисли озарени и изузетном машћу обдарени грчки дух.

У томе и таквом духовном и културном поднебљу рођен је, пре непуних двадесет и пет столећа, атински вајар Фидија, весник новог схватања уметности и њеног места у животу. У слободним облицима класичне скулптуре, мирне и достојанствене, одређене у свом значењу и убедљиве у свом изразу, Фидија је први међу вајарима поставио стварне основе идејно и идеолошки опредељене уметности. Фидија је и први скулптор класичне епохе који је реалистичким стилом приказивао смртне људе са одликама бесмртних богова, а бесмртним боговима дао лик и изглед људи, не умањујући им тиме ни космички значај, ни божанско достојанство. Захваљујући управо томе открићу божанског у човеку и људског у боговима — Фидија је у свом делу оваплотио уметничку лепоту не само свога времена, него и свих оних столећа која нас деле од тог доба. То је било доба духовне, мисаоне и политичке револуције, у коме је Сократ отворио нове путеве људској мисли у трагању за истином, у коме је Перикле прогласио демократију за једини облик праведног и слободног друштва.

Свој однос према највишим вредностима свога и свију других времена — према естетској, мисаоној и етичкој лепоти људског бића и његовог живота — Фидија је изразио кроз три вајарска симбола. То су фигуре трију Атена, трију жена у чијим је ликовима стари атински вајар, ученик Сократов и саборац Периклов, оваплотио највише људске врлине: свест и савест, мудрост, храброст и човечност.

Звучи, можда, исувише романтично оваква дефиниција Фидијиних мисаоних и етичких идеала. Па ипак, такво тумачење ових великих и монументалних Фидијиних скулпторских знамења најближе је истини. Овај велики уметник и још већи човек имао је много разлога да највише људске вредности пројицира кроз лик жене, богиње Атене, а не Зевса, врховног бога грчког Пантеона. Зевс није ни могао бити симбол највиших врлина, иако је седео на владарском трону. Као и многи други врховни богови, Зевс је био огрезао у греху и пороку: самовољан и грамзив насилник, сујетан и лукав, лажан и неверан, без угледа и достојанства, завођник и прељубник, он се, као самозвани пророк, силом и преваром, пошто је убио сопственог родитеља, наметнуо олимпском Пантеону. Као такав Зевс није могао бити заштитник ниједног града, као што је то била Атена Партенос, нити је и један грчки полис назван његовим именом.

Насупрот томе, три Фидијине Атене — Партенос, Промахос и Лемнија — биле су персонификирани изрази општих и трајних људских вредности и врлина, независних од времена и географских координата. Да би се схватило стварно, а не само митолошко значење трију Фидијиних Атена, потребно је знати и једну просту историјску чињеницу: у својој уметности Фидија, иако на изглед идеалиста, био је исто толико реално и практично државотворан, идејно и идеолошки опредељен, колико је то био и његов пријатељ Перикле, државник и велики неимар атинске демократије.

Перикле је непосредно стварао и развијао институцију демократије, у којој власт никада, ни под којим условом и ни под каквим изговором није могла ни смела постати и бити и нечије власништво. Народ је био извор и једини господар власти, а њени извршиоци су, у ствари, били чувари тога начела. У том смислу и у духу таквих начела одвијала се и Фидијина сарадња са Периклом. Док је Перикле своје политичко опредељење изражавао речима и говорима, за које један антички философ каже да су имали небески призвук, Фидија је свој идејни, морални и идеолошки став исписао вајарским длетом у ликовним метафорама, у белом пентеличком и пароском мермеру.

У фигурама својих Атена, Фидија је први међу свим уметницима света кроз ликовне и естетске симболе исказао и дефинисао идејни и морални значај демократије: Атена Партенос је оличење државничке мудрости, одговорности и далековидости; Атена Промахос је симбол државничке свести и савести, а Атена Лемнија — оваплоћење мисаоних и етичких начела, везаних за постулате права и правде.

Посматране са естетске и ликовне стране, Фидијине Атене су класични симболи идеализованих врлина, телесне и духовне лепоте жене и њеног сложеног бића. Преведене на језик стварности и везане за живот, за идејне и идеолошке вредности једног изузетног феномена као што је то била атинска демократија, Фидијине Атене су одраз свести не само њиховог аутора, него, још више, једног времена, које, у том погледу, по много чему још увек није превазиђено.

У фигурама својих Атена, Фидија је, на начин који је доступан само људима изузетне обдарености, лепоту људског бића, с правом оличену у жени, спојио с лепотом највиших вредности људског духа. У томе је смисао, значење и прави значај Фидије и његовог уметничког дела.

Можда није наодмет да се и у ово наше време, богато знањем а сиромашно вером у хуманистичке инспирације људске ангажованости, подсетимо и на ова античка знамења, на њихово значење и њихову везу са животом. Добро је друговатй са антиком, јер је, у ствари она, а не наше доба, права младост човечанства. У суштини и дубини свога бића, антика је смирена и вечито свежа, без тешке море која нашем мудром и ученом, али и остарелом човечанству, збуњеном и немирном, урезује све више и све дубље нове бриге и страховања на већ прилично увелом лицу.

Бранко Гавела

Слика као савест времена

Мића Поповић: Сликарство призора; Салон музеја савремене уметности, Београд

У ПРЕДГОВОРУ каталога своје садашње изложбе Мића Поповић је на известан начин одредио оквире својих данашњих идејно-естетских постулата (и резултата), признајући — што уосталом потврђују и саме слике — да је овај циклус настао у знаку прихватања утицаја масовних медија (филма, телевизије и фотографије) и да му нису стране неке савремене социолошко-политичке дилеме на којима је он у ствари и саздао свет својих садржајних тенденција. Слика је тако постала део активне свести друштва, она се — лишена

ФИДИЛИНА АТЕНА ЛЕМНИЈА

МИЋА ПОПОВИЋ: УКРАСНА СЛИКА

својe нарцисоидне затворености у оквире чистих естетских постулата — отворила времену као његово лице и наличје, истина и заблуда, па чак и више од тога: стекла је амбиције да постане део његове савести. Та његова слика, уверљива и бунтовна, пустоловна и сигурна, дорађена и отворена, провоцира цео један комплекс емотивних и разумских додира са светом оне неухватљиве временске неодређености (и неодредивости), разапете између пута и беспућа, у нама и око нас, шокантно сталожена и мирно прекосна.

Као да сам чин сликања или грађења слике није више довољан слици. Она се отима од саме себе да би постала звезда нашег немирног неба, хладна и блистава, далека и блиска у исти мах. Тако се тој слици отварају врата смисла на другој страни постојања: биће слике тежи јединству са бићем неке универзалне трагике у чину трајања, па је трагично истинска константа у законима рађања дела из материје и духовног материјала који обликује дело. Слика је привидно затворена ограниченим простором, она физички егзистира као специфично модификована материја док је у суштини сведена на део безмерне растегљивости времена у протицању. Дуализам форме, виђене и фиксиране објективним методом скоро фактографске тачности и њена вишеслојна структураност — теже да слику избаце из равнотеже, да је помере крајње анти-официјелно, а формално — да јој визуелни и духовни центар напусти равну површину платна, да освоји простор иза себе, испред себе и око себе. Та свесна везаност за актуелно у времену, можда социолошка и политичка анатомија „судбине“ која је наличје дихотомије човека и његове секундарне одређености, можда није довољно садржински искристалисана колико је искричава и духовита, управо сликарски атрактивна.

Али, чини нам се да је ту за самог сликара далеко важнији проблем конституције слике на оној вечитој граници мудрости која покушава да отвори тајне времена, као његова шифра и лозинка, али не и као гола илустрација. Битније је остварити присутност, превазићи јалови тренутак и потчинити се опојном процесу рађања универзалног из конкретног. Тај процес који као да се остварује мимо стваралачке свести иницира је оном насушном потребом да се сликарска материја и материјал отргну од своје аморфности, да се извуку из сенке полиморфне прихватљивости и да се у коначној фиксацији издвоје у феномен дефинитивног облика. У томе и јесте управо мајсторство Мића Поповића.

Мада је апликација конретног предмета на слику или употреба такозваних не-сликарских материјала угрозила њезино чисто естетско језгро, ове данашње слике затворене су и комплетне целине, сажете на своју властиту битност. Управо тај њихов „двоструки“ живот и условљава оно актуелно у додиру са временом, чини их саучесником збивања у одразу свести (и емоције), као део тока свеукупне драматике овог нашег света. Тематски провокативан (Гвозден је шерет који се и нужди подсмева), формално савремен (слика је искуство једног широко обавештеног човека који прати шта се дешава у савременој уметности), Мића Поповић је у овом тренутку остварио циклус који импонује својом стилско-садржајном целовитошћу и дорађеношћу. Без тежње за пиктуралним богатством (јаке хармоније сиво-белог), слика је ликовно (по оном битном садржају елемента) изазовно активна, контрастна а ипак хармонична и луцидна. Идеја затварања простора сликом (Хексагонални простор) тангира извесну психолошку компоненту везану за подсвесну тежњу затварања личности делом. Тај улазак у физички простор грађен сликом, као и храбро излажење предмета из равни платна (ладица, дрвена штула на слици „Вук“ на пример), садржи ону лукаву тежњу дела да се наметне свим својим структурама.

„Сликарство призора“, то се већ сада може рећи, отворило је једну нову страницу, једну нову могућност нашег савременог сликарства.

Срето Бошњак

САВРЕМЕНИЦИ

Павлу Стефановићу на његов дан

АКО БИХ ПОКУШАО у својим мисаоним преламањима да изнађем име којим бих именовао животни пут Павла Стефановића, чију седамдесетогодишњицу данас бележим, онда бих тај пут именовао именом поете-естетичара. Чини ми се да је у свим многоврсним делањима његова сензибилна духовна дејственост треперила тим финим калемљењем.

По своме сасвим изузетном сензибилитету Павле Стефановић припада оној духовној грани људи овога тла који су историјски носили своју привржености великим трпљењима, великим жртвама, великим уздизањима, великим раздорима, великим продорима, преданом посвећеношћу, када се нечега свето прихвате; да ли религији, да ли идеологији, да ли покајништву, да ли очајништву, да ли узнесењу!

У времену тако врелом невременом, у бури олујних тражења која су погубна за праву уметничку суштину, у поети-естетичару Павлу Стефановићу само је једно етичко основно начело доследности трајно: страствено хрљење у све неиспитаности и све неизрецивости духа уметности, захукталим предвођењем ка оним искрама које можда неће трајати, али које ће варницама запалити трајање плодовима, новим плодовима, неутољивим зрењем.

Ставити се на ту страну, на страну те нити која попут жице упаљивача јури своме распрснућу да би срушила препоне за нове просторе зидања — у тој злоћудној, злохудој игри стваралачких револуција уметности које прете рушилачким стагнацијама — на томе ходу по мукама конопца живота где, с једне стране вријују ватре, а с друге воде горе, једино могуће одржање јесте не подлећи сумњи, сумњом превазићи живот себе, своје време да би се остало у времену (да би се сачувало оно најбоље у овом времену) превазићи своје снаге, своје слабости, своје радости.

Овај наш готово једини музички поета-естетичар средине, на томе путу и у томе путу издржао је, одржао се, бездушно љуљан — али никад уљуљкиван — ветрометинама духовним која овде на овом нашем тлу умеју да се у својој галванизованој поларности истроше до у беспредметност. Носећи у свом бићу три камене непроменљивости, камене исклесаности: етичност просвећеног и просветљеног усамљеног хуманисте; трагичност насушну епохе и коби људске; невину разиграност и распређеност васколике игре рашчињавања, и сачињавања из рашчињеног, — озбиљно, предано, интуитивно и жарно обухватно је Он за готово четрдесет година свога рада сву делатност духовну естетичарску лепих уметности на начин трагаоца којем је трагалачко његова суштина, његова игра, његова опсена, његова замка, његова омча, његово Распеће, његово Ускрснуће!!!

Такви несебични људи преко су потребни свакој средини и премало их је да би се испуниле празнине којима обилује ово доба, у којем душа човекова осећа тегобу осаме, па се у беспућу баца у наручје опсенарства, у окриље миомирисних дрога, пожуда разузареног, разоплемењеног нагона до насиља над самим собом и над ближњим својим.

За мене Павле Стефановић отеловљење је те насушне саможртвене потребе, ретке и особите за нашу средину. Као поета-естетичар понео је он на свом животно бременитом путу судбину уклетог песника којега јака реч није убила већ га је уздигла!!!

Из многострана неуморна његова духовна трагања и делања осветлићу присно и загрејано ону страну његових исповеди које су везане за тонску уметност. Три су његовања ту присутна. Неговање критике. Неговање есејистике. Неговање естетике. Све оне под пером Павла Стефановића припадају једном трокрилном деблу његова рада. Прожимају се. Претачу се. Уливају се једни у друге и оцртавају његов обједињујући лик.

И када је писао критику и када је писао есеје стварао се пред нама један амалгамни опламњени духовни хибрид његова духовна плођења. Он је свакако наш први човек писац који је у Србији у нашу музичку писану реч увео и узгојио облик праве надахнуте музичке есејистике. Облик који у нашој средини у том свом неопходном роду готово да и није негован сем у неколико часних изузетака.

У тој својој есејистичкој поетској естетичарској критици он се разноврстио. Осећам потребу да је поделим по усмерености садржаја и казивања. У једној од тих подела он је стваралачки изналазио оне вредности у појединим делима које се могу осветлити, сагледати, исказати само ако у слушању достваралачки стварамо изнова дело у часу извођења. У њој он је био стваралац о створеном.

У другој од тих подела предосетио је у делима појединачним младих оно што ће се тек потврдити у каснијем њиховом стварању. У неку руку он се сећао кроз та дела будућности која ће у свој својој непредвидљивој неизвесности да се оствари. У њој он је био пророк.

У трећој од тих подела заносно је, занесено и опијено поздрављао све оно трагалачко, све оно изналазивачко у покретима напред, где појединци и њихов таленат нису примарно значајни у том тренутку, већ усталасаност идеја и значајност чина заступања тих идеја. У њој он је био вођа.

У великим непролазностима живота постоје и такве насушне пролазности без ко-

ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ

јих ове прве не би могле. Као да у односу светла и његове сенке којом оно облива биће или предмет, постоји провиђење једне велике Правде и једног непојамног Милосрђа. Као да су у набреклим топлотама уморне влаге условљена неуморна постојања животности бића. Као да смена дана и ноћи обједињује јединство живота и смрти. Све оно што Јесте пропраћено је том сеном, сликом одслика.

И уметност уопште и уметничко дело посебно, праћени су том својом сеном, својом влагом, својом звездом, својом звезданом ноћи. — Својом естетиком. Својом поетиком. Својом критиком дела о Делу.

То су оне млечне превлаке плавог неба стваралаштва које настају из белина узрујаног духа када он отпочиње да се пита шта је то што лепо чини лепим? Шта је то што уметничко чини уметничким? Шта је то што вредносно чини вредним? Шта је то што се у нама кроз дело пресађује пламеном? Шта је то што нас делом узвисује, узноси, пробуди, просија, просјаји, прожме... Питања моћна, стамена, непролазна. Одговори безбројни, пролазни, прелазни, прилазни. Постоје у човеку наша људска питања која су свеобухватна и чији одговори, ако су прави, свеобухватни свакако не могу бити. То је божанска сразмера према несразмери овог магијског односа. У њему су суштине те тајне сразмере према несразмери отворене, никад закључне и остају као трајна рана коју волимо и кроз коју пролази вечно узајамно кретање, са Светла дела које се каже, на Сену дела које се пита. Постоји вечно узајамно кретање са Светла Дела које се пита на Сенку Дела којом се одговара токовима струјећим, брујећим, зујећим ка нама, у нас или мимо нас. То је тај неодвојив однос слике дела и одслике о делу.

Ту негде на том раскршћу, на тој усковитланој безмерној пучини стоји естетика. Стоји критика. Стоји естетичар. Стоји критичар. Стоји Павле Стефановић. Звање и дужност ратничка. Немирујућа. Опасна! Где смрт блиско вреба са свих понора и зове у своје безмерне стрновите урвине. На оваквом месту бојном, мукотрпном стоји готово читаво једно полустолеће Павле Стефановић. Данас седамдесетогодишњак. Данас слабљеник. Данас паћеник. Данас истинит на своме животном дрхату за једну велику Музичку жртву на коју је принео себе целога беспоштедно, безмерно и велико.

Енрико Јосиф

АКТУЕЛНЕ ТЕМЕ

Под удар је пао и бечки договор

У ДНЕВНИМ ЛИСТОВИМА (од 23. априла 1971) прочитали смо изјаву Управног одбора Матице хрватске, пренету из једног од првих бројева њеног новооснованог листа „Хрватски тједник", којом се обавештава јавност да се „Матица хрватска одриче новосадског договора сматрајући га беспредметним и неважећим, јер га је повијесна збиља већ оповргла, управо као и бечки договор прије њега".

Поводом одрицања од новосадског договора, самог за себе, ми се на ову изјаву Управног одбора Матице не бисмо ни осврtали, јер је управо та установа, већ пре неколике године, одбацила све обавезе примљене договором у Новоме Саду. И то је њена ствар. Ни овај последњи поступак, колико ни цео њен став према питањима која су била предмет новосадског договора, ми не желимо коментарисати. Па ипак, и овом приликом морамо рећи да се образложење тога поступка које се у изјави даје не може прихватити, јер ствари не стоје онако како су у њему приказане. Али како смо раније и о томе казали своје мишљење, ми га овде нећемо понављати. Свесни смо, наравно, чињенице да је настојањем ових што га се данас коначно одричу пракса у њиховој средини оповргла новосадски договор, иако ту праксу ми не бисмо, као они, назвали „повијесном збиљом". Али, ми ни зато не пишемо ове редове, већ то чинимо због поређења датог на крају изјаве Управног одбора Матице хрватске, којим се констатује да је повијесна збиља оповргла не само новосадски већ и бечки договор.

Сасвим је јасно, наравно, да се овде додаје и бечки договор са одређеним циљем да се омаловаже и у лошем светлу прикажу сви билокадашњи договори, разговори и сарадња српских и хрватских представника на питањима заједничког решавања проблема заједничког језика, без обзира на то с коликим се ово ауторитетом и с каквим намерама чинило. У томе се најдаље отишло у чланку „Хрватски књижевни језик" од једног хрватског књижевника и члана Управног одбора Матице хрватске, објављеном у „Часопису за синтезу наука уметности и друштвене праксе" Encyclopedia moderna (год. V, бр. 13, 1970., стр. 60 и 62), која излази у Загребу под редакцијом неуобичајене бројности, од преко 30 чланова из културних центара свих наших република. И ми се јако чудимо што се нико од њих није оградио од таквог начина писања, у коме се не води рачуна о историјским чињеницама и на њима заснованим збивањима. Ми на овоме месту то ипак само узгред спомињемо.

А као посебно важно у овој смо прилици хтели истаћи да је потпуно нетачна тврдња да су и бечки договор, било повијесна збиља било књижевнојезичка пракса, оповргле. Ми ни ово наравно не чинимо ни из какве жеље да се било с ким о том споримо јер спора ту, наравно, не може ни бити, већ из обавезе према онима које деценијама учимо да је бечки договор, иако не одмах, већ неколике десетине година после његова настанка, у потпуности реализован и све до данас остао на снази. А да је ово тачно — ни мало није тешко доказати. И то ће једино позивајући се на чињеницу да већ од краја прошлога века ни један лингвист, ни хрватски ни српски, а ни инострани наравно, уколико се бави историјом развитка књижевног језика наших народа, или је усмено преноси на своје слушаоце, никада ништа друго није рекао, нити је могао рећи, о бечком договору. Поређењем текста тога договора са оним што знамо да су данашња правила о питањима која су била предмет разговора и споразума осморице (пет Хрвата, два Србина и једног Словенца) познатих југословенских учењака и књижевника у Бечу марта месеца 1850. г. — то се најпоузданије може утврдити. А текст бечког књижевног договора није недоступан. Њега су прво објавиле Гајеве „Народне новине" (бр. 76, 1850. г.). А одатле је прештампан у III књ. „Граматичких и полемичких списа" Вука Стеф. Караџића (на стр. 299—303), до којих није тешко доћи, и зато немамо потребе читаоце упућивати где и другде до тога текста могу доћи.

Понесени и они, као и цело углавном њихово покољење, тежњом за уједињењем, или бар за што тешњим зближавањем, својих народа, а свесни да им је књижевни језик заједнички, у оно време још неразвијене науке, учесници бечког договора су на самоме почетку изнели своју заблуду да су Срби и Хрвати један народ. Али то у ствари не улази у текст онога о чему су се они договорили, већ њихов договор сачињавају пет тачака, од којих се:

у првој каже: „да не ваља мијешајући нарјечја градити ново, којега у народу нема, него да је боље од народнијех нарјечја изабрати једно да буде књижевни језик";

у другој: „да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје да буде књижевно" — из више разлога, али ако „когод из којега му драго узрока не би хтио писати овијем нарјечјем, ми мислимо да би и за народ најпробитачније било да пише једнијем од остала два нарјечја, којијем му је воља";

у трећој стоји да су нашли „за добро и за потребно да би и књижевници источнога вјерозакона писали *х* свуда гдје му је по етимологији мјесто";

у четвртој — „да *х* у самоставнијех имена на крају у род. мн. (тј. у генитиву множине) не треба писати";

и у петој: „да се пред *р* гдје оно само собом чини слог не пише ни *а* ни *е* већ само *р* стоји (н.п. *прст*)".

И то је, укратко изнесен, по суштини цео бечки договор. А све је то после мало дуже борбе, од неколико деценије, у току којих су се хрватски језикословци међусобно спорили да ли да усвоје то што је управо бечким договором препоручено, или да задрже: двојак начин писања некадашњег *јата*, као *ie* тамо где је његова вредност двосложна, односно као *је* где је та вредност једносложна; да ли да остану при изговору и писању *ар* и *ер* (*барзо, перст*) место *р* вокалног и да ли да генитив множине именица употребљавају (у писму и говору) са — *ах* на крају. А све је то, уз друго гдешто чиме ће се отклонити разлике из књижевног језика Срба и Хрвата, — пред крај XIX столећа „Правописом" Ивана Броза (од 1892) и великом „Граматиком и стилистиком" Томе Маретића (од 1899) коначно усвојено како је предвиђено бечким договором. И остало је, посебно код Хрвата, све до данас ни у чему непромењено (Ми наравно не рачунамо оно што је у међувремену између 1941—1945. било унеколико и друкчије).

Приговара се често, истина, да Срби, односно већи број њих, нису прихватили ијекавски изговор, како је бечким договором било предвиђено, него су остали скавци, као што су и дотад били. И то је тачно, дакако. Али задржавање екавског а неприхватање ијекавског изговора није у супротности са одредбама бечког договора, јер је та могућност предвиђена и допуштена другим ставом тач. 2. тога документа. Свакако је однедавно највише одступљено од прописа садржаног у његовој тач. 3., по којем се слово *х* имало писати свугде где му је по етимологији место. Тај једини уступак учињен је тек у заједничком Правопису од 1960; 110 година, дакле, после доношења бечког договора, у корист народног изговора скоро свих штокаваца, а не само Срба, тамо где су се после ишчезавања гласа *х* на његову месту развили сугласници *в* или *ј* (као у *Мијат, дуван, суво* и у сл. случајевима), не ни овде наравно одбацивањем бечке одредбе о писању етимолошког *х* и у овим позицијама, већ само допуштањем да се у њима могу напоредо употребљавати и сугласник *х* и гласови *в* или *ј*. И није ни по чему необично што је стодесетогодишњи развитак језика наметнуо допуштење тог одавно незнатног одступања од слова бечког договора. А сасвим је далеко од тога да се на основу њега може изводити закључак да је повијесна збиља оповргла бечки договор, када је све друго још увек онако како су образовани, патриотски настројени и далековиди доносиоци тога акта предвидели сто двадесет и једну годину пре ових дана. То им чини част и увећава славу њихову.

Михаило Стевановић

Херберто Падиља

ОДУВЕК НА КУБИ

Све те године лутања по свету,
О коме је исувише речено,
Моје су лажи, моја измишљотина.

Одувек на Куби.

Здрава истина
Било је ноћи у доба Револуције
Кад се Острво могло распрскати међу
таласима;

Али на аеродромима,
На местима где бејах ја
Осетио сам
блиски зов
по имену
И да, док сам се одазивао,
Већ бејах на овој обали
Са сунцем и морем
Који су се успињали на терасе
Певајући своје алилује.
А ја се знојим,
ходајући по Куби,
у кошуљи,
Пијан од ветра и лишћа.

НА МОЈИМ РУКАМА

Умире једна жена на мојим рукама.
Она прича да је жртва ужасне несреће.
Каже: „Ишла сам недељама и ноћима да
бих стигла до твоје куће,
Волим сиво камење твоје собе,
рођено је за умирање,
Име је моје краљица од Сабе;
И бринула бих радо за твоје синове"
Девојка велика као гуска.

Девојчица покривена перјем
Меким као зорје.

Душа јој бестрасна са животом.

Ситне дојке невољно топле под блузом.

Усне беље од беоњача њених очију,
Руке скрхане о врат ми обешене,
Девица умире беспомоћно на мојим
шакама,

Тешко, тешко, као што деве умиру;
Окривљујући људе,
захтевајући, јадница,
За ову љубав последњег тренутка
Немогуће спасење.

Превели Д. Албахари и Р. Ливада

ХЕРБЕРТО ПАДИЉА (Herberto Padiglia) припада средњој генерацији кубанских песника. Рођен је 1930. године у Хавани. Много је путовао, али није много написао, свега две или три књиге. Но, то је било довољно да постане један од водећих песника свог народа. Био је учесник револуције на Куби и то каткад постаје надахнуће за овог човека. Песме су му превођене на неколико европских језика, али само по часописима и књижевним листовима, а ово су прве преведене песме на наш језик.

Падиља је познат као борац против бирократског и административног социјализма и као такав имао је неприлика са издавањем награђене збирке песама „Изван игре". Пошто је претходно изгубио посао, он је 17. марта допао и затвора. С обзиром на околности у којима је ухапшен, римски лист „Еспресо" претпоставља да се око Падиље „монтира спектакуларни процес који би требало да подстакне свеобухватну културну револуцију, и обузда широки покрет незадовољства и критике који се зачео на универзитету због тешких и сталних политичких грешака". Хапшење Падиље изазвало је, наравно, протесте широм културног света. У знак подршке овом протесту „Књижевне новине" објављују песникове стихове.

ПРОБЛЕМИ

ДРАМА ПИСЦА И КЊИГЕ

(Наставак са 1. стране)

везно неко извући. Зато није ни чудно што „обични људи" мисле да писци траже хлеба преко погаче кад се жале на свој живот.

Ако није чудно кад тако мисле људи који су далеко од књижевности, чудно је (најблажа реч!) кад слично мисле људи који стварају јавно мнење, па и мишљење о писцу и о друштвеном угледу књижевног позива. Свеједно је шта стоји иза недавног напада на захтев Савеза књижевника Југославије о минималној висини књижевних хонорара, таштина или штогод друго, тај напад је ружан јер руши достојанство књижевног рада. Није ружно што неко мисли да су тражене цифре високе, а да је захтев несрећно срочен и речен у незгодан час. Ружно је кад се тражење књижевника да буду награђени за свој рад, који је и друштвени рад, приказује тако као да писци траже да им друштвена заједница отвори све своје касе.

Било би много боље да је овај повод послужио за јавну расправу о књижевном стваралаштву у нашем друштву, него што је њиме обогаћена збирка књижевних скандала о којима годинама из Француске улице број 7 извештавају неуморни ловци на сензације. Признајемо, и књижевници их у томе подобро подстичу, јер — како недавно рече један песник — зидови у дому књижевника зидови су плача. Али осим плача, тамо се могу чути и ведре и трезве не речи. Међутим, како изгледа, много је уносније писати о томе како се књижевници свађају око станова и хонорара, него о томе како многа вредна књижевна дела постају храна за мишеве, док се њом храни једва сваки пети Југословен.

3.

Да је код нас књижевни рад обезвређен потврдиће чињеница да је пре петнаест година хонорар за табак књижевне прозе износио колико месечна плата директора предузећа или професора универзитета. Данас за такву плату писац треба да напише пет или више табака, а да би је стварно и зарадио, морао би то што напише и да објави. Међутим, нити може у месецу толико да напише нити то има где да објави, ако би неким чудом толико написао. Према томе, и кад жели, писац не може да живи од књижевног рада. Ако и поред тога има писаца који живе од књижевне зараде, тиме се ништа не доказује, јер такви писци не живе од рукописа које тренутно пишу, већ од дела која су писали током многих година. Осим тога, то су махом школски писци, што је велика предност, пошто је школска лектира обавезна и честа.

Ако не може да живи од књижевног рада, писац мора тражити хлеб на другој страни. Зато су већина писаца негде запослени, али не и већином на правим местима, где би њихове интелектуалне вредности више користиле и друштву и култури. Међутим, поред тога што писци тражећи посао не налазе праву службу, све је више писаца који траже какав било посао. То су углавном млади писци. Али врата на која они ударају ретко се кад пред њима отварају.

Иако не желим да драматизујем ствари, ове чињенице не умем другачије именовати до интелектуалном незапосленошћу. Није толико зло што се јавља таква незапосленост колико је зло што се увећава, пошто млади писци сваке године пристижу, не питајући да ли имају место под сунцем. Слика ће бити неутешнија ако се присетимо да ти незапослени писци, стекавши извесно књижевно име, нису више ни толико млади како се нама чини, јер су ближе тридесетој него двадесетој години. Осим тога, многи су ожењени и са децом а без станова и са месечном зарадом често нижом од гарантованог минимума личног дохотка запослених грађана.

4.

То је оно што се види споља. Али како је у души писца који живи у таквим приликама? Не само да мутно осећа, он све чешће и све гласније говори да је гурнут на периферију друштва, не кријући да верује у мало шта. Понајмање у друштвене идеале, и да ће следећи их стећи књижевну славу. Скоро сви упитани у једној анкети о новцу и књижевности верују да новац може осигурати независност писца, али тек покоји да се код нас то може постићи писањем. „Сабрана дела" која у поодмаклим годинама пружају пристојан живот, слаба су нада писцу који у тридесетој, иако га критика слави, једва везује крај с крајем. Он више нема ни илузија, уколико их је икад имао, да ће у тим годинама стећи какву друштвену каријеру, какву цењену и добро плаћену службу, висок стандард живота и прилику да у миру своје радне собе пише до дубоко у ноћ, кад већ не може дању. Уместо тога, све што њему измиче, он види како други лако стичу. И тако, док све ниже пада на друштвеној лествици вредности, у свести му властита судбина нараста до катаклизме света у коме се Лепота жртвује у корист Профита. Срећом, иако одбачен, остаје му утеха да је кажњен јер је Супериорно Биће, или — како рече таквом судбином погођен песник — „носилац је вертикалног принципа тријумфујућег хоризонтализма у свету".

Разуме се, овакво песимистичко виђење не може бити последица једино прилика у којима песник живи, али су прилике без сумње додале нешто овом песимизму. Да се разумемо: у песимистичком осећању не видим ништа рђаво. Напротив, вазда се осећам угодније у друштву скептика, него у друштву каквог гратог оптимисте. Ако говорим о песимизму, желим боље да опишем једну песничку побуну, чији корен је и у тешким животним условима. Оно што је у таквој побуни најдубље, зато најтрагичније, јесте осећање да су поништени сви мостови између поезије и друштва. Ту више нема измирења, јер сваки покушај да до њега дође, свеједно с које стране долази, још више проституише поезију. Песник (писац који „ствара дело") може се надати једино награди: Откровењу! Зато: „Плаћати песника грешан је и неморалан чин" — поручује нам песник. Но, све би то било лепо, каже трезвеније млади прозаист, кад писац не би требало да једе и да се облачи! Тиме је рекао и сву трагичност писца који ствара своје дело не мислећи како ће га продати, а ипак је дошао у положај да га продаје, и то да га продаје будзашто, и да при том на сав глас говори како је преварен.

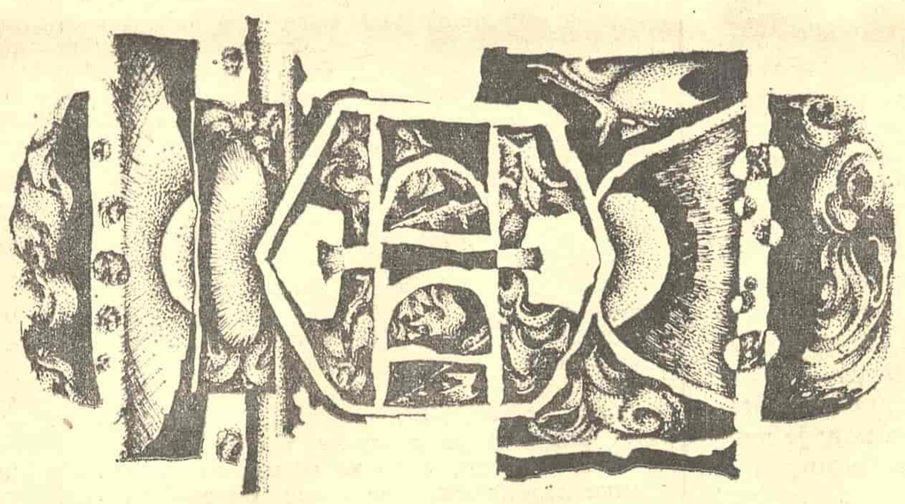

5.

Постоји, срећом, и друга, светлија страна проблема, јер упркос свему књиге се и пишу и објављују, — и то добре књиге. Књижевна критика је скоро једнодушна у томе да је наша књижевност у сталном успону, а да је у својим врхунским остварењима стигла европски и светски ниво. Па ипак, на тлу где се ствара, за таквом књижевношћу постоји једва осредња потражња. У томе је и један од узрока што њени творци, не сви и не увек, тешко живе. Како се то догодило да наша књижевност, док уметнички напредује, друштвено заостане?

По томе како сам поставио питање неко би могао да закључи да је у њему жал за „старим добрим временима". Међутим, такав закључак би био неоснован, пошто је ово доба боље за књижевност, мада јој ни у њему није добро. Уосталом, одавно се то зна, ако нико не посредује између естетских вредности и друштвене потрошње, тржишни механизам је исто толико неповољан за књижевност колико и административни. Говорећи о робно-новчаним односима у социјализму, Маркс је одредио улогу тржишта описом његове природе. По Марксу, она је стваралачка колико и рушилачка. Сва мудрост је у томе да се онај део њене рушилачке нарави обузда разумом. Према томе, тржиште је објективно мерило управо у размери у којој разум прати сваки његов потез у обликовању стварности.

Ко мисли о судбини књиге не може се отети утиску да је објективност тржишта код нас доста буквално схваћена, а да се свако уплитање често тумачи као насилно. При том не малу улогу има осећање кривице због ранијих грехова: боље је зато пустити тржиште да витла вредности како хоће и како може, него мешајући се у његове послове, поново упрљати руке, заводећи ред компромитујућим мерама.

Али, као што се ни ред на тржишту не заводи свагда наредбама и административним мерама, ни том тржишту, поготову тржишту књиге, не дају печат једино економске, него и друге, назовимо их условне околности и силе.

Већ је примећено да се одсуство стимулације добре књиге, на једној страни, неизбежно показује у све већем порасту кича, на другој страни. Тиме постаје и очигледније да праве уметничке вредности и потрошња не иду увек руку под руку, нарочито ако те вредности претежно плаћа појединачни купац.

Томе треба додати и то да је наше тржиште књиге углавном некултивисано и ниске естетске свести, јер број књижевно образованих купаца релативно је мали, што доказују и ниски тиражи, док њихова куповна моћ споро расте. Али ни кад би таквих купаца било више ни кад би им цепови били дубљи, ни онда се тржиште књиге не би много изменило, као што се није изменило ни у земљама са вишим стандардом живота. Јер, из разлога које је тешко набрајати, и кад има новаца, појединачан купац нити жели нити може да купи све што му се нуди, мада му све то ипак треба. Међутим, код нас се на таквом тржишту ретко ко јавља (библиотеке купују једва око 4% од укупног тиража штампаних књига) да у име друштвене заједнице купује књигу за грађане који не могу или не желе да је купе, а желе да је читају. (Иза оваквог геста стоји друштвени интерес о коме доста знамо). Разуме се да су у оваквим околностима многе добре књиге, уместо у руке читалаца, доспеле у складишта, док су издавачи, један за другим, стали да дижу руке од домаће књиге (од близу 30 издавачких предузећа у СР Србији, једва да се три или четири баве делима савремених писаца). „Права је лудост бавити се домаћом књигом" — овим речима је један наш издавач верно приказао њен положај. Срећом, захваљујући таквој лудости најугледнијих излавачких кућа („Просвета", „Нолит" и др.), домаћа књига живи, иако се број наслова смањује, док тиражи, иначе мали, нити расту нити опадају.

6.

Колико год да су поразни резултати чувене анкете Института друштвених наука у Београду о томе колико Југословена чита књигу, поразнија је равнодушност с којом су примљени такви резултати. А тада смо дознали да је у 1967, 1968. и 1969. години само једна четвртина Југословена била у прилици да узме у руку какву књигу, а међу том четвртином тек покоји грађанин је у том раздобљу прочитао једно или више дела савремене домаће књижевности. Зар то не казује да су годинама наши писци писали, а наши издавачи штампали књиге за непостојеће тржиште, или да то кажем другим речима, да су писци писали а издавачи штампали дела без икакве стварне потражње.

Као и ранијих година, писци су и са преласком на тржишна мерила у издавачкој делатности, писали како су знали и умели, држећи се својих естетских назора, док су њихови рукописи, пре штампања, добијали одговарајућу естетичку верификацију. Таква пропусница била је једино покриће с којим је издавач на тржиште износио књижевно дело као књижевну робу, иако претходно ничим није утврдио да је то заиста роба. Тек кад су се лагери нагомилали до апсурда видело се да књижевност није роба, или бар то није у свакој прилици, мада књига има све особине робе. Требало је, дакле, много раније испитати природу тржишта, јер бисмо раније открили и сву дубину јаза између естетских вредности које му се нуде и естетске свести и куповне моћи тог тржишта, тражећи начин како да се тај јаз смањи.

7.

Одбацујући соцреалистичку догму о друштвеној функцији књижевности, самоуправно друштво је имплицитно потврдило да је књижевност лична ствар, а да је слобода појединца услов такве књижевности. Али, ни у теорији ни у пракси није стигло да изрази како таква лична ствар постаје друштвена ствар у робно-новчаним друштвеним односима. Одбачен је, да тако кажем, један утилитаристички облик тог претварања појединачног у опште, да би био замењен другим, ништа мање утилитаристичким обликом. Нема сумње, намере су биле добре, али како каже песник, теже ћи бољем ми често покваримо добро. Ниједно друштво, па ни самоуправно, не може се одрећи утилитаристичких циљева, али може тежити да превазиђе свој неизбежни утилитаризам, поред осталог и тиме што ће посредовати између Лепоте и друштвене потрошње, или да будем одређенији, између књижевног дела и купца, односно читаоца.

8.

Мислим да сам, говорећи о разлозима из којих је писац дошао у тежак друштвени положај, био јасан у томе да не говорим толико о кризи у књижевности, колико о кризи око књижевности. Ако писац, наравно и својом кривицом, пише за непостојеће тржиште (знамо зашто је такво), а његово дело и поред тога поседује признату књижевну вредност, дакле и друштвену вредност, онда је за мене изван сваке сумње да друштвена заједница, самоуправна, социјалистичка заједница, мора наћи начин не само како ће сачувати те вредности као народно културно благо, него и да у свом интересу мора учинити све да се тим благом користи што већи број њених грађана. У исто време, она ће на најбољи начин поправити материјалне услове књижевног стваралаштва.

Ако томе додам да друштвена заједница (ко ће то да чини у њено име, ствар је договора) треба да се појави на тржишту књиге као колективни купац књиге онда се да лако закључити да њену посредничку улогу не схватам у административном смислу, иако ће у прво време, док ствари не добију своју самоуправну садржину и облик, можда морати да прибегне и административним мерама. Али, ако то обећава добре и корисне резултате, боље је некад и прекршити принцип, него у име принципа седети скрштених руку и при том уживати у лепим али неостварљивим идејама. Књижевности више користи једна купљена или прочитана књига него хиљаде изјава платонске политике о томе како ту књижевност треба помоћи или заштитити.

9.

На овакву друштвену посредничку улогу упућује и измењени однос у поседовању и доживљају уметничког дела. Још у прошлом веку те две ствари биле су у тесној вези. Међутим, у наше доба радикално се одваја уметнички доживљај од поседовања уметничког дела. И то не само због тога што је мало таквих поседника који могу купити толико вредних дела колико их уметници могу створити, него и због тога што је све шири круг људи који се окрећу ка уметности, а највише због тога што више ретко ко може поседовати вредно уметничко дело а да га при том не покаже и другима. Јер, да парафразирам Опенхајмерову мисао, као и кућа Мудрости, тако је данас и кућа Лепоте отворена, и то отворена за сваког. А отворена је, поред осталог, и зато што се неко, ко поседује и моћ и богатство, брине о томе.

Ристо Тошовић

У ПОСЛЕДЊЕ ВРЕМЕ ЧИТАОЦИ СЕ СВЕ ВИШЕ ОБРАЋАЈУ РЕДАКЦИЈИ ЗА ПОЈЕДИНЕ БРОЈЕВЕ НАШЕГ ЛИСТА. НА ЖАЛОСТ, НЕ МОЖЕМО ДА УДОВОЉИМО ЊИХОВИМ ЗАХТЕВИМА, ЈЕР СЕ ЛИСТ ШТАМПА ПРЕМА УНАПРЕД УТВРЂЕНОМ ТИРАЖУ КОЈИ СЕ ЦЕО РАСПРОДА. ЗАТО МОЛИМО ЗАИНТЕРЕСОВАНЕ ДА СЕ БЛАГОВРЕМЕНО ПРЕТПЛАТЕ НА НАШ ЛИСТ КАКО БИ ГА, ПО НИЖОЈ ЦЕНИ, РЕДОВНО ДОБИЈАЛИ.

ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА ИЗНОСИ 30, ПОЛУГОДИШЊА 15 НОВИХ ДИНАРА. А УПЛАЋУЈЕ СЕ НА ЖИРО-РАЧУН НИП „КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ", БЕОГРАД, ФРАНЦУСКА 7, БРОЈ 608—1—208—1, С НАЗНАКОМ „ЗА ЛИСТ".

НОВЕ ОЦЕНЕ

АЛЕКСАНДАР БЛОК

О Блоку као песнику револуције

Николај Асејев је 1919. године, у време кад је радио у далекоисточној периодичној штампи, објавио у часопису „Далекоисточни преглед" број 71, од маја те године, чланак „О последњим стиховима Александра Блока". Тај је чланак, уз коментар Д. Њикитина, пре кратког времена (у броју за прво тромесечје ове године), пренео лењинградски часопис за књижевност „Руската литература". И из текста и из коментара јасно се види да Асејев није ни схватио ни прихватио финале Блокове поеме „Дванаесторица" у првом сусрету с њом, иако је и о њој и о њеном аутору имао, у целини, афирмативно мишљење. Видећи у њој елементе „богоискатељства", „виђења" и „знамења над изгинулим војскама из 'ратних' прича", сматрао је „Дванаесторицу", према наводима Њикитина, „спорном, стилизованом и мистичном ствари". Тек много година касније, Асејев је схватио и признао да је лик Христа у поеми, који је, како знамо, изазивао многе полемике, најадекватније решење.

„Превид" Асејева се, међутим, може објашњавати ако не и прав дати не само овим „покајањем" него и општим духовним стањем совјетског друштва у оном тренутку. Непосредно после Револуције и њене победе настао је тамо један апокалиптични мук свих стваралаца, па и књижевних. „То лика су се пера, каже Асејев у тексту о коме је реч, сломила бранећи 'описивање обичног живота', 'реалности' и других јасних појмова... а реалност — реалност је узела облик па се и претворила у такву фантастику, да су се у првом покушају да је нацртају, сва она пера која су се уплеснивила описујући животе архијереја и поручника, са зарђалом шкрипом поломила". Проблем, јасно, није био само у томе. Куприн, Короленко, А. Толстој, Валериј Брјусов, Бальмонт, Северјањин, за које се Асејев у том тексту распитује, нису се били ни „охладили", ни исцрпли, да нису имали шта да кажу.

Али било како било, такво стање нити је могло да траје, нити је трајало дуго. Ту гробну тишину прекинуо је песник изричито интимистичких преокупација, који је, уз то, потицао и припадао класи која је управо била уклоњена са друштвене позорнице. То је био Александар Александрович Блок. Асејев се с доста ироније, барем по овом тексту судећи, односи према једном „од Фетових наследника", „песнику страсти нежне", А. Блоку, наводећи као карактеристике његовог стваралаштва „лептириће, цветиће и томе слично", али је јасно да у чињеници да су се његове поеме „Дванаесторица" и „Скити" појавиле баш у таквом једном тренутку, види податак који сведочи о духовној и уметничкој величини Блоковој. Он истиче филозофску основу поеме „Дванаесторица", једноставност њене фабуле, ликовну импресивност и фантастику ч, истовремено, њену реалистичност. Поред већ споменуте напред замерке, Асејев налази да је „ритам неких описних места успорен" и да је „расплинут опис појединих епизода".

Из његовог текста произлази та како је да су „Скити" далеко значајније уметничко остварење него „Дванаесторица". „Већ из наведених одломака, каже он поред осталога, јасно се види колико је по садржају значајно ово дело, које представља синтезу свих појединачних токова велике епопеје човечанства. Али, поред садржине, или тачније, неразлучиво од ње, пажњу скреће аутентичан, ватрени, неизвештачени патос, који потчињава и заокупља читаочево интересовање, који сведочи о необичном стваралачком узлету над тривијалном и баналном скрибоманијом". Такве оцене, кад је у питању Блокова поема „Скити", и данас су прихватљиве. Али се тешко може прихватити тврђење да је она значајније и уметнички потпуније дело од „Дванаесторице". (С. Б.)

ИНОСТРАНЕ ТЕМЕ

НИКОМЕ НИЈЕ БИО ПОДРЕЂЕН

Поводом стогодишњице рођења Хајнриха Мана

ГОВОРЕЋИ пре четрдесет година на берлинском радију о Лесингу, Хајнрих Ман је рекао: „Пре свега, није дело оно што ми, потомство, имамо пред очима — већ човек". Те речи, изречене у част славног претходника, могу се сада у стотој години од рођења Хајнриха Мана, с пуном одговорношћу применити на њега самог, не умањујући тиме нимало сам значај његовог дела.

Рођен у једном либешком патрицијском дому, Ман је изузетан пример како се у његовом случају патрицијско елитно убеђење трговачког грађанства транспоновало у духовну отменост. Брижно неговање грађанских добара променило се у видан презир према свемогућем новцу, чије владање с оне стране сваке социјално-научне и национално-економске теорије је описао онако како је пре њега учинио можда само Балзак. Чудно је како се ослободио личних прохтева, а трагично како је умро као сиромах. „Онај ко је механизме капитализма разложио као он — од раног романа „У земљи Дембелији" (Im Schlaraffenland) до последњег у Немачкој објављеног социјално-критичког дела „Један озбиљан живот" (Ein ernstes Leben) — тај је остао самом себи веран само зато што је био слободан од ваздашње тежње за оним угледом иза којег стоји банкарски конто" (Жан Амери).

Уместо грађанског угледа, њему је пришао духовни углед, а и то прекасно, јер немачки народ никад није волео тог човека са севера. Око њега је стално био само круг „аутсајдера". А када је 1931. године у листу „Weltbüne" Курт Хилер лансирао идеју: „Хајнриха Мана за председника Рајха" — Нему је у то време милији био живи леш у маршалској униформи, и то још пре него што ће се „радници чела и песнице" предати на милост и немилост једном умно поремећеном човеку.

Затим долазе године емиграције. Од 1933. до 1940. Хајнрих Ман је — како Амери каже — употребљаван и злоупотребљаван за улогу репрезентације, која му је тако мало одговарала. У тим годинама он је био Велики Стари Човек Немачке, која се пребацила преко границе Рајха у слободу. Тако је у рано пролеће 1935. године у Паризу уприличен конгрес писаца и пријатеља литературе, на коме су, поред француских домаћина: Анрија Барбиса, Андреа Малроа, Луја Арагона и Андреа Жида, била и многа знаменита имена из иностранства: Иља Еренбург, Алексеј Толстој, Карел Чапек, Олдос Хаксли, Мартин Андерсен Нексе, Роберт Музил, Хајнрих Ман, Лион Фојхтвангер, Бертолт Брехт, Ана Сегерс и Јоханес Р. Бехер. Уметници интернационалног ранга су се сакупили да, насупрот фашистичкој опасности, сведоче у корист достојанства духа и да утру пут борбеном отпору. Када је Хајнрих Ман 24. јуна стао на говорничку трибину, догодило се нешто неочекивано: преко пет хиљада учесника приредбе подигли су се са својих места и на тај начин одали почаст знаменитом романсијеру и публицисти, избеглици коме су нацисти одузели држављанство. Његове речи су значиле читав програм: „Имамо да бранимо славну прошлост и оно што нам је она оставила у наслеђе, слободу мисли и делања по уверењу".

Пола деценије касније отпочео је за Хајнриха Мана амерички егзил. Јачи контраст се не да замислити: дела високопоштованог и успешног писца су једва наишла на резонанцију, пала су у заборав, тако да су његови последњи романи „Пријем код света" (Empfang bei der Welt) и „Дах" (Der Atem) остали годинама нештампани. Последице беху: ћутање, неразумевање и оскудица у новцу. Пишући о томе како је сусретала Хајнриха Мана, Марта Фојхтвангер описује прво виђење у Минхену, сретања у Берлину, затим у Француској и, најзад, у Америци и каже да јој је Ман причао како му је руски конзул предао велику своту новаца као награду за његове велике заслуге за човечанство и литературу уплашен да би то писцу у тадашњој политичкој ситуацији могло створити непријатности.

А после година проведених у Америци пала је одлука вратити се у Немачку. Али, већ је било касно. Болешћу ослабљено тело није више могло да поднесе тегобе путовања. Умро је у 78-ој години живота и сахрањен на сеновитом гробљу Санта Монике. У међувремену су његови земни остаци пренесени у Берлин и положени у близини гроба Бертолта Брехта.

ХАЈНРИХ МАН

Овако је, у најкраћим потезима, протекао живот писца Хајнриха Мана, једног од највећих писаца свога времена. Рођен 1871. године, он је већ 1910. године објавио свој први значајни есеј, коме је дао програмски наслов за цело своје будуће деловање: „Дух и дело (Geist und Tat). У овом есеју налазимо — као супротност стварности у полуапсолутистичком пруско-немачком царству — Маново исповедање идеја грађанске француске револуције. „Интелектуалац који приступа господарећој касти, чини издају духа" — писао је Ман тада. А у истом делу је написао и ово: „Требало би да дух влада тако што би владао народ". Неколико година касније (1915), пошто је већ написао свој роман „Поданик" (Der Untertan), објавио је свој знаменити есеј о Золи, тематски смештен у Француску XIX века, али циљајући јасно и с крајњом оштрином на вилхелмовску Немачку. Полемишући са империјализмом, Ман се изјаснио за човечанство на предно-политичког деловања, за схватање да „литература и политика имају за предмет човека" и да се оне не могу одвојити. Дело пишчево — то и данас сматрамо врло актуелним — „постаје човечније тиме то што постаје и политичко". Тиме је Хајнрих Ман заправо већ тада нацртао скицу свога будућег живота и деловања, увршћујући тако коначно себе и своје дело у историјски процес друштвеног напретка, „самоостваривања човека".

Кажу да се отменост лика одражава у делу. У Мановом делу, међутим није увек све било изврсно. О томе и он сам у свом позном делу „Смотра једног времена" (Ein Zeitalter wird besichtigt) каже: „Да бих био савршен, ја сам исувише често импровизовао, нисам се довољно могао одупрети авантури, у животу и писању, који су једно".

Своје прозно дело „Мали град" (Die kleine Stadt, 1909) Хајнрих Ман је убрајао међу „најјаче што је створио". Многе знамените колеге су му то и признавале. Томас Ман је ту књигу назвао „високом песмом демократије", а Арнолд Цвајг је у њој видео „дотад највиши степен" уметничке вежбе, „мајушну слику велике револуције".

О настанку и судбини романа „Поданик" постоји већ обимна литература. Али остаје ипак зачуђујуће, како је један писац био способан да неколико година пре ратне катастрофе генијалном проницљивошћу уобличи њене историјске узроке. Курт Тухолски је о овој књизи рекао да је то „хербаријум немачког човека", а симптоматично је што је Хајнрих Бел написао: „Био сам зачуђен кад сам сад опет читао „Поданика", зачуђен и уплашен: педесет година после његове појаве ја у њему препознајем принудни модел поданичког друштва".

Роман у два свеска „Jugend únd Vollendung des Köneigs Henri Quatre", кратко обележен као „Анри IV", настао је у годинама 1935—1938. У њему је Ман на неки начин сабрао своја сазнања, пружио поетску енциклопедију европске уметничке мудрости и још једном је варирао главне теме свога стварања. Његова књига је имала да буде реч захвалности за „срећно доба" и много „доброга" што је примио од те своје „духовне домовине". А та изабрана домовина, Француска, недостојно је поступила с њим и презриво одбила да тај поклон, „Анрија IV", бар преведе. Као што му је бедно и Америка дала просјачки „џоб" у холивудском студију, после чега је спао на милост свога брата, који му је омогућио да своје дане мирно докрајчи.

После смрти Хајнриха Мана појавиле су се у обема немачким државама публикације о њему. Али, ако се упореди труд око истраживања његовог живота и стварања с многобројним студијама о Герхарту Хауптману, Томасу Ману, Францу Кафки и Бертолту Брехту, објављеним широм света, онда постаје јасно да је значај Хајнриха Мана очевидно потцењен. Досад о овом писцу нема ниједне стварно обухватне представе у виду књиге! Постојеће монографије, међу којима се истиче она Улриха Вајсштајна, свакако су само добри мењаши за тај посао.

Хајнрих Ман је од индивидуалистичких и естетизантних почетака, преко пакосних грађанских сатира и друштвено-критичких романа, доспео до виталистичког и ведрог превладавања преживелога. Веровао је у природну људскост и моћ доброте и трудно се да их оствари у својим делима. Дао је пример и уметничко-артистички, педагошки прилог светској литератури. А Жан Амери пише: „Речи које је Ниче изговорио о Артуру Шопенха уеру можемо спокојно да применимо и на Хајнриха Мана, јер никад карактеристика није боље погођена: „Погледајте га само! Никоме није био подређен!"

Александар Ђ. Поповић

ХРВАТСКА ИЛИ СЛОВАЧКА ПОЕЗИЈА?

У Француској је изашла из штампе „Антологија данашњег хрватског песништва", коју је припремио француски песник и есејиста Марк Ален уз помоћ загребачког песника и критичара Звонимира Мркоњића. У овој антологији је обухваћено двадесет девет песника, чије су песме илустроване цртежима осморице сликара. Књига је објављена као први број „Дроздових свезака", посебног издања регионалног тромесечног часописа „Дрозд", који излази у малом месту Шарлвил-Мезнер.

Поводом тога, Рене Лакот у париском листу „Француска књижевност" (бр. 1378, 24—30 март), у чланку „Антологије", поред неких других, бележи и појаву ове антологије, па, између осталог, каже: „Хрватска поезија је готово непозната у Француској, где, узимајући у обзир да се она изражава на језику који се зове *српско-хрватски*, уопште нисмо мислили да јој признамо аутономну егзистенцију", а Ален је, у свом историјском прегледу „успео да истакне оригиналне црте словачке поезије у њеној еволуцији доста различитој од еволуције српске поезије". На жалост, чини се да ни ова антологија није помогла познатом критичару угледног париског листа за књижевност и културу да схвати разлику између хрватске и словачке поезије?!

Лакот, који скромно истиче да не може да да мериторну оцену вредности изабраних песника и песама, истиче, међутим, да је од свих у антологији присутних песника у Француској досад био познат само Мирослав Крлежа, и то као романсијер, да се сада види да је Крлежа и песник и да су такође значајни песници Јуро Касалан (уместо: Јуре Каштелан), Славко Михалић и Восна (уместо: Весна) Парун, а да међу њима има и других оригиналних гласова.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА ИЗДАВАЧКА КУЋА У ГЕТЕБОРГУ

Шведска је земља која много стимулише књижевност и води велику бригу о књижевницима. Установила је, на пример, велики број стипендија и књижевних награда разне врсте, више но ма која друга земља у свету. Само једна од њих, названа „мала Нобелова награда" износи десет хиљада долара. Четрдесет угледних писаца (које бира један одбор) имају загарантован годишњи приход у висини од шест хиљада долара годишње. То значи да сваки од тих писаца који не успе да толико заради, добија разлику из државног буџета. Они, међутим, зараде и више и тако се државна каса ретко користи за овакве случајеве. Писци у свету добијају 10% по књизи. У Шведској приметно више: 16,2/3%, осим за дечје, цепне и образовне књиге. Издавачке куће, са своје стране, врло су дарежљиве према својим љубимцима — писцима који су „успели" и као такви чине важну ставку у њиховим буџетима. А неке најпознатије куће (Bonniers и Norstedts) имају неколико викенд кућа за своје ветеране. Али, како стоји ствар са писцима који још нису познати? Швеђани сматрају да су и „успели" писци у незавидном положају јер зависе од издавача и публике. Од њих се очекује да остану непромењени и пишу по укусу публике у оквиру устаљених добрих старих навика.

Књига у Шведској је скупа (8 долара) и њена цена непрестано расте. Један број подузетних људи сматра да је та цена неоправдана, да је традиционални начин издавања сувише индустријализован и комерцијализован. Тражећи боље решење, сто шездесет пет писаца се удружило и основало Издавачку задругу писаца са седиштем у Гетеборгу. Њен руководилац сматра да књижевност не постоји да би издржавала издаваче. Литературу праве они који пишу за оне који читају. У процесу издавања књиге у свакој појединачној фази писац има одлучујућу реч, а све услуге од дактилографа до типографа се унајмљују. Шведско искуство показује да се тако смањују трошкови. Рекламу уопште не користе, дивиденде не плаћају. У 1970. години штампали су 17 наслова у 125 хиљада примерака. У овој години планирају да издају двадесет и пет наслова. Књиге се продају добро и без рекламе. Како, питамо се. Кажу да су користили лично (службене и приватне) везе, нису жалили да поклоне књигу „правим" људима, новинарима, критичарима. Групе од неколико писаца из ове задруге путовале су по земљи и држале предавања, разговоре, дискусије по библиотекама, књижарама и јавним местима, продавајући, том приликом, књиге у великом броју. Задруга је омогућила и годишњу претплату на десет наслова.

У првом тренутку, кад је задруга покренута као део шведске културне политике, известан број политичара је предлагао да се оснује државна штампарија као конкуренција доминирајућим комерцијализованим издавачким кућама, али писци нису били склони да то прихвате. С једнократном помоћи од државе (двадесет хиљада долара), одбили су зајмове сваке врсте да би сачували самосталност и основали задругу сопственим снагама. За учлањење у задругу писцу је потребно две стотине долара, од чега само двадесет у готовом. Остало се одбија од процента који добија по књизи, а који је за све (укључиво са дечјим и цепним књигама) 16,2/3%. Цена њихове књиге није осам, него два долара. Профит иде на издавање оних књига које „теже" пролазе.

Књига се прима или одбија на основу оцене најмање два члана задруге који су плаћени да књигу оцене и реферишу издавачком одбору кога бирају чланови задруге. Своју оцену они образлажу и писцу, тако да је у могућности да оцени своје оцењиваче. Писци нису обавезни да сва дела штампају преко задруге (што је случај у другим издавачким кућама). Сви сарађују у продаји својих књига и књига осталих чланова задруге. Велики број књига прода се преко књижарске мреже, јер су знатно јефтиније од осталих. Поред младих, још непознатих писаца у задрузи се налази знатан број врло популарних, као и бестселер Вилхелм Моберг.

Можда ће успех шведског експеримента убрзати сличне процесе и охрабрити подузетне људе и младе писце и у другим земљама.

Мирјана Н. Матарић

ЛЕТОПИС

Повампирење

Да наше уставне промене, дефинисане Амандманима, имају своје жестоке противнике обелодањено је ових дана на више места и у више наших листова. Неки од тих противника Амандмана имају, дакако, и националистички карактер. Али интересантно је, на пример, како против Устава, важећег још увек, а и Амандмана који треба да доведу до уставне реформе и, eo ipso, до усавршавања нашег федерализма, што је намена Амандмана, у првом реду, устају неки писци и уредници листова од којих би требало, бар због њихове младости, очекивати још демократскије или радикалније предлоге. У тједнику студената СР Хрватске, „Студентском листу" (број 14, од 27. травња 1971. год.) добили смо такав један предлог за државно-правне промене. Наиме, уредник овог листа Срећко Мијић, члан новог уредништва које је изабрано под драматичним околностима после збацивања старе редакције, утврдио је, у тексту под насловом „Кристална коцка ведрине", следеће „чињенице":

„До пред неколико мјесеци рећи и изјашњавати се као Хрват било је веома погубно, јер је та именица носила у устима злонамјерних (најблаже речено) такве субординиране атрибуте, који су то име срозавали на ниво ксенофобије, локалпатриотизма (унутар „славног" унитаризма), усташтва, фашизма, клерикализма, барбарства и не знам чега све још не. Да је томе тако, свједоче дебели погледи оних којима је лик хрватског грба тако тешко падао: да не спомињем посљедице које је носилац тог знака сносио у оним срединама гдје се више није знало како се назива земља западно од Дунава (и Дрине). (При томе мислим наравно на она окружја гдје су корјена ухватили „ибрахимлатифићевски" погледи о регионалној умјесто националне припадности)."

Уреднику листа смета, дакле, не само попис становништва који ће недвосмислено и дефинитивно афирмисати постојање муслиманске нације у Југославији, а нарочито у СР Босни и Херцеговини, по — како он каже — „ибрахимлатифићевским" погледима, и очигледно показати специфичност Босне и Херцеговине у СФР Југославији као заједнице равноправних народа, Срба, Муслимана и Хрвата, већ ће тиме заувјек послати доњавола старчевићанске идеје о Муслиманима као „цвијећу хрватског народа", које је тако великодушно била обновила усташка „промичба", што значи пропаганда.

Срећко Мијић, међутим, не сматра само постојање муслиманске нације „регионализмом" већ доводи у питање и постојање СР Босне и Херцеговине. По њему, очигледно, земље „западно од Дунава (и Дрине)" спадају у хрватске земље. А западно од Дунава и Дрине, почев од Новог Београда и Земуна јесте Срем и Босна и Херцеговина. Апетити Мијићеви стварно су велики. Ти апетити подсећају на апетите фашистичке творевине Независне државе Хрватске. Њена источна граница. била је она коју нам Мијић предлаже као ново решење граница. А шта то значи — није потребно посебно објашњавати. (И. Ц.)

Похвала једном лиричару

Главни догађај сезоне у америчкој литератури — пише Стенли Кауфман у немачком листу „Zeit" — јесте Стенли Куниц (Stanley Kunitz) и његова књига песама „Дрво искушења" (»The Testing-Tree"). То је четврта танка свешчица поете који је превалио шездесету годину. Куниц је добио Пулицерову награду и многа друга признања; Роберт Лоувел и В. Х. Одн су га страствено хвалили, али упркос томе није никада достигао ширину признања коју његова уметност заслужује. Књига „Дрво искушења" би морала да потврди његов ранг једног од најбољих америчких лиричара овог века.

Материјал његових текстова ни је изразито интелектуалан и филозофски као, рецимо, у Воласа Стивенса. То што Куниц преноси у својим песмама јесте лирика која сједињује супротности: она је као неки меланхолични глас који, упркос томе, пева очаравајуће; она звучи као елегичан зов за једним протеклим светом, чије вредности изгледају изгубљене, а истовремено исповеда тежњу за новим; она омогућава да се осети жеља и за уживањем у трагици живота. (А. Б. П.)

ИНТЕРВЈУ

ВЈЕРУЈЕМ У СЛАВЕНСКИ, ЕВРОПСКИ АЛТРУИЗАМ

Разговор са сликаром Мирком Рачким

И у ове пролетне дане, као уосталом у свако доба године, сликар Мирко Рачки, дописни члан ЈАЗ-а, савременик многих историјских и културних догађаја, који су већ давно прошлост, по читав дан проводи у свом атељеу на Вошарској цести, за који једном приликом рече да му је „најдражи завичај". Иако је зашао у десету деценију живота, Рачки се не предаје старости. Слика, приједоди са грчког и латинског, пише своје успомене, а увијек нађе и времена за шетњу са својим псом, шарпланинком Сузи. У току је свих догађаја, а о његовој виталности увјерили су се и бројни ТВ гледаоци, у емисији „Мали ноћни разговори", гдје је неки дан наступио, полемичан, јасан у својим ставовима. Остао је досљедан себи, скроман, вјеран идеалима своје младости, и не одступајући од свог гледања на умјетност.

— Зашто, друже Рачки, не волите публицитет?

— Има умјетника који воле публицитет, а има их који га не воле. Мене увијек стоји муке привољети на објављивање мога рада и моје личности, изложбе су ме увијек стајале труда и биле су ми прије непријатне него пријатне. Морао сам излагати, јер сам од тога живио. Ја држим да је то по природи човјека. Човјек тражи оно што треба.

— И у овим старијим годинама ви неуморно стварате. Чему можете да захвалите за овакову кондицију и виталност?

— То добро здравље дугујем сувереном миру који сам наслиједио од моје матере и зашто сам јој вјечно захвалан. Журба и с њом спојен немир брзо троше виталност и здравље човјека. Примјер је данашњи градски човјек.

— Град Загреб приредио је вашу јубиларну изложбу, која је била права свечаност за све праве и искрене љубитеље ликовне умјетности. Што мислите да критичари нису рекли о вашем стваралаштву и човјеку — умјетнику?

— Извините, ја критике не читом, па ни не знам што су критичари рекли, а што нијесу рекли, него ми је била драга свечаност и топлина многобројне загребачке публике на дан отварања изложбе, тако да је та свечаност пробила ограду моје повучености и обрадовале ме, јер сам видио да има још много људи који живе по своме срцу и по својој памети и не насједају импортираним сензацијама.

— Све је мање изложби сликара из других мјеста у земљи у Загребу, а тако је и у другим градовима.

— Рат је промијенио човјека. Нас су некада везале „идеје". Ми смо били гладни умјетности и њезиних узвишености. Ишли смо на изложбе са страхопоштовањем, као вјерник у цркву, ми смо једни од других очекивали разумијевање, подршку. То нас је везало. А што веже данашње умјетнике? Иду ли на изложбе са пријатељским страхопоштовањем? Данас су изложбе скупе. Ми нијесмо требали плаћати за употребу Умјетничког павиљона никакове најамнине. Павиљон је био дар града умјетницима.

— Како оцјењујете данашњи тренутак југословенске ликовне умјетности?

— Ја не посјећујем изложбе, па према томе не знам докле је стигла југословенска ликовна умјетност. Доста ми је да прочитам у новинама једну „учену" бесмислицу какове критичарке о неком новом таленту, доста ми је да видим споменике за ратне жртве.

— Зашто не посјећујете и изложбе својих колега?

— Не посјећујем изложбе јер не налазим у њима оно што би ми уздигло дух, што би ме очарало, заробило, учинило бољим, што би ме измирило са судбином живота и његове недосежне дубине, него налазим у њима само декоративну или недекоративну спекулацију, трку за што луђим комбинацијама, неку врст пркоса против свега што је било — а све то је мало интересантно. А од свега ме највише одбија сиротињско опонашање иноземне умјетничке робе. Ми смо још увијек здрав народ, природан, којега цивилизација тек почима да напада, нама треба друга умјетност, сродна духу нашег човјека.

— Ви сте у млађим данима били и присни пријатељ Ивана Мештровића. Што нам можете рећи о њему као вашем пријатељу, човјеку и умјетнику, што није познато јавности?

— Мештровић је наша културна вриједност. Средина у којој је провео најранију младост, дала му је нешто што није дала другима. Он је живио у средини гдје су још гусле пратиле пјесме. Имао је много креативнога у себи. Као човјеку могло би му се штошта приговорити, али тко је тај, кому се не би могло приговорити? Он је био сретно укрштање трију еле мената. Чуди ме да се није могао снаћи у нашој социјалистичкој средини, а још више кад се сјетим да је у Женеви 1917. године када је у Русији букнула револуција, написао дуги хвалоспјев комунизму који ми је читав сат читао. Нас је везала борба против туђинске власти и весеље над љепотама народне душе. Касније смо се удаљили један од другога. Ја сам вјеровао и вјерујем у славенски, европски алтруизам и у њему видим мудрију страну живота.

— Да ли сте читали Мештровићеве мемоаре?

— Јесам. Не свиђа ми се да је баш „Матица хрватска" издала те мемоаре. У њима се изналазе ствари које вријеђају неке људе. Мештровић је био своје глав и није пазио на ријечи. „Матица хрватска" била би боље учинила, да је настојала издати она Мештровићева књижевна дјела која су јавности мало позната као, на примјер, „Имагинарни разговори са Микеланђелом". Ја сам те ствари читао у пријеписима које има новинар Борђе Милиша, пријатељ по којног сина Мештровићевог, Тврт ка, и који тврди да су оригинали „нестали". (А тко му је рекао да ће оригинали „нестати" када се

МИРКО РАЧКИ

је одлучио да их преписује и чему их је преписивао кад су били одређени за штампу и зато послани од оца Тврткуа?). Јавност би требала да више сазна о тим оригиналима и куда су „нестали".

— Какав је однос друштва према сликарима данас, односно — што казују искуства из прошлости?

— Старо друштво било је устаљено, било је критично, разликовало је боље вриједну умјетност од лажне и имало је више интереса за умјетност. (Није било пасије са аутомобилима и викендицама.)

Ово друштво је ново, недовољно инструирано, интерес за умјетност умањују премногi интереси за друге ствари. Рат је створио велики лом у свему па и у умјетности, још к томе то друштво отровале су и одбиле од ликовне умјетности импортиране перверзности сите Европе и богате Америке. Зато је однос друштва према умјетницима прије гори него бољи. Државна власт дала је умјетницима пензије — у толико је боље, поготово, пошто је приватни купац скоро потпуно исхлапио, још их је „ухљебила" по школама и у индустрији. Данас су ријетки умјетници који живе неовисно само од свога рада. Ми прије нијесмо професоре сматрали за умјетнике. Они су били професори — чиновници!

— Зашто по вашем мишљењу публика све мање долази у галерије и на изложбе слика?

— Интерес публике за галерије и изложбе је мањи, јер је и привлачна снага мања. Када ће галерије и изложбе давати људима духовну подршку, животно весеље, ентузијазам за добро и лијепо, онда ће публика радо долазити на изложбе, оне ће је обогатити а сада ју привлаче други дућани.

— Да ли су вам некада украли слику?

— Петнаест мојих слика, које су за вријеме првог свјетског рата биле излагане у неколико градова Енглеске и које су послије рата биле враћене у Београд (умјесто у Загреб) нестале су, никада их нијесам примио и не знам им судбину.

— Хоћете ли приредити опроштајну изложбу и у Београду?

Ви сте имали и спор са Народним музејом због слика које су хтјели прогласити својим власништвом, што им није успјело...

— Изложбу сам приредио у Београду 1937. године, па хоћу да кажем, да су ме Београђани братски примили и хвала им за то. Данас приређивати изложбу у својој режији, још к тому јубиларну, немогуће је јер би то било прескупо. Моју последњу ретроспективну изложбу у Загребу финанцирала је Скупштина града Загреба.

— Видим да преводите библију...?

— Ја библију не превађам, него ју читам на грчком и успоређујем са латинским пријеводом, јер ме они који су је написали интересују а поготово сада када се на Блиском истоку води рат. Филозофија и наука Кристова није његова оригинална наука, јер је већ у другој половици петога вијека прије Криста у Кини живио филозоф Меј-Ти и учио да све зло долази од тога јер међу људима нема доста љубави, па кад би сватко љубио свога ближњега као самога себе и имао исту љубав за све људе, да би завладала најсавршенија хармонија. Он је проповиједао љубав спрам Бога и љубав спрам ближњега, али је љубав спрам ближњега метнуо на прво мјесто. Тога великога алтруизма у Старом завјету нигдје нема.

Што препоручујете онима који воле умјетност и живот?

— Поручујем им, да се не дају ничим смести у своме здравом духу, јер тко искрено воли умјетност и живот, он је на једино правом путу.

— Завршили сте неки дан пријевод дјела Константина VII Порфирогенета. Што бисте послије овога посла хтјели да кажете о импресији, запажању након превођења ове занимљиве књиге.

— Ја сам превео оних седам поглавља (29—36 укључиво) из дјела Константина Порфирогенета »De administrando Imperio«, која се тичу нас Хрвата и Срба и која су за наш народ, као писани документ од велике вриједности. На жалост, до текста оригинала као и превода тешко се долази. (Требало би да се тај текст нађе и у школским књигама!) Ја сам се грчким текстом служио по енглеском издању B. Bury-a, који је тај текст издао за своје студенте, тако да изгледа да Енглези показују више интереса за нашу хисторију, него ми сами.

Цар Порфирогенет је добро познавао прилике у Далмацији и њезино пучанство као и Србију и њезин народ. Резултат тих читања тих поглавља је велик и веома информативан. Ја ћу се овдје додирнути само овога:

— Срби и Хрвати били су по Порфирогенету један народ у шест кнежевина (Великој Хрватској, Србији, Захумљу, Травуњи, Дукљи и Паганији). На више мјеста зове их једним именом »ta etne shlabinika« (народ словјенски). Порфирогенет писао је своје дјело прије црквеног раскола, који је био око године 1050. Он наваћа, на примјер, да је Паганија (крај између Неретве и Цетине био насељен по цару Хераклу Србима), а данас је баш тај крај Далмације „најхрватскији"! (То јасно говори да су Срби и Хрвати били један народ, јер када је након црквеног раскола Дрина постала граница између јурисдикције византиског и римског бискупа, дошло је пучанство Дрини на исток под уплив Византа, а Дрини на запад под уплив Рима, па су тако Срби у Паганији постали католици и eo ipso Хрвати. А ваљда се нијесу ни бунили, јер се и није национално ништа ни промијенило до промјене црквеног поглавара, што их је ваљда мало интересовало, пошто је био гувинац у Византу као и у Риму.)

Они који данас хоће да разбију то братство и јединство биће кривци за велики народни гријех, који би нас данас слободне и Србе и Хрвате могао опет учинити слугама туђинаца!

Сликари би требало више да сурађују, да се далеко боље познају, измјењују искуства, да се не затварају у своје регије...

Слажем се да би сликари морали више да се познају, долазе једни к другима. Ја сам југословенски сликар. Ми Хрвати који смо и кајкавци и чакавци и штокавци, екавци, икавци и ијекавци близу смо и Словенцима и Србима и Македонцима, зато се је код нас родио Људевит Гај. Ми Југославени, мислим, један смо народ с малим језичним разликама!

Разговор водио
Бора Борђевић

КЊИЖЕВНЕНОВИНЕ

Уредничк колегијум: Филип Давид, Васко Ивановић, Миодраг Илић, Драган М. Јеремић (главни и одговорни уредник), Љубиша Јеремић, Вук Крњевић (заменик главног уредника), Чедомир Мирковић, Богдан А. Поповић, Владимир В. Предић (секретар редакције), Владимир Стојшин, Бранимир Шћепановић. Техничко уметничка опрема: Драгомир Димитријевић. Уређивачки одбор: др Димитрије Вученов, Предраг Делибашић, Енвер Берћеку, др Милош Илић, Душан Матић (председник), др Војин Матић, Момчило Миланков, др Драшко Ређеп, Јара Рибникар, Душан Сковран, Алекса Челебоновић, Зуко Џумхур, Пал Шафер. Идејно решење графичке опреме: Богдан Кршић. Лист излази сваке друге суботе. Цена 1,50 дин. Годишња претплата 30, полугодишња 15 динара, а за иностранство двоструко. Лист издаје Новинско издавачко предузеће „Књижевне новине", Београд, Француска 7. Директор: Војислав Вујовић. Телефони: 627-286 (редакција) и 626-020 (комерцијално одељење и администрација). Текући рачун 608-1-208-1. Рукописи се не враћају. Штампа: „Глас", Београд, Влајковићева 8.

СТРИП „КЊИЖЕВНИХ НОВИНА"

Црта Џоја Ратковић